

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

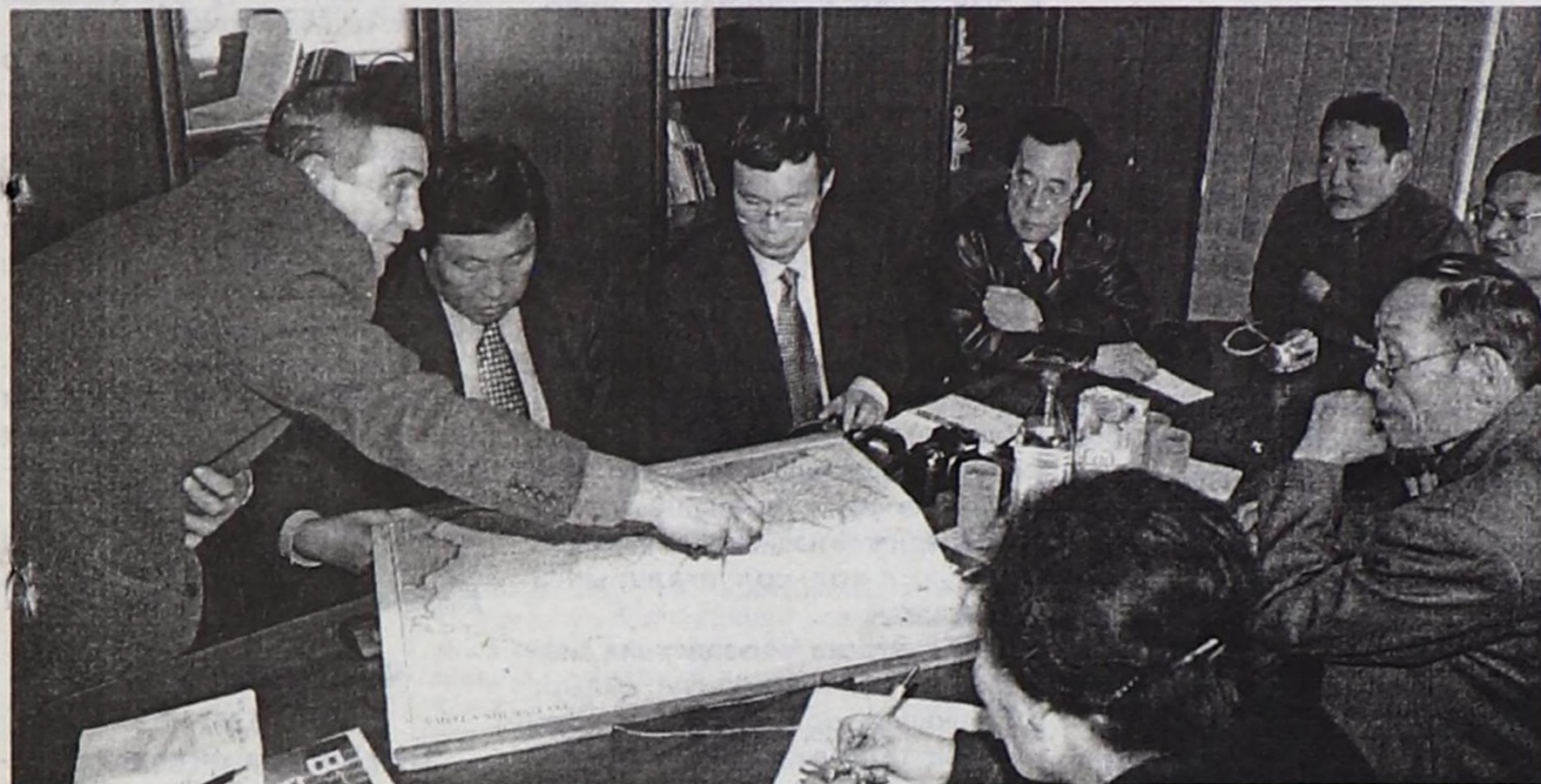
1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 28 (17165)

2006 чылдың
МАРТ 21,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 18.30
Садар өртээ – 4 рубль.

КЫДАТ КОМПАНИЯ-БИЛЕ КАДЫ

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелинге
ужуражылга цезинде.

Бо хүннерде Тывада «Электрониканың ВВЕР Пекин компаниязының» оралакчы президенти Е Цзинь баштаан кыдат тускай эртемниглер чоруп турар: Луань

Хэфэн, Хэ Ювэнь, Ли Жэнь олар база-ла ол компания-биле холбаалыг черлерниң кол инженерлери, садыг болгаш бизнес талазы-биле специалистери. Шупту-ла аныяк

кижилер. Кыдат компания-биле баш удур чугаа, дугуржылга кылып, «Шун-Да» деп тыва-кыдат кады ажылдажылга бүдүрүлгезин ажылдадып эгелээн Седип Шо-

жулчуп делегация-биле кады ажылдап чоруп турар. Ол эрткен чылын Тывага инновация төлевилелдериниң талазы-биле тиилекчилерниң бирээзи.

Делегацияның сорулгазы чүл? Тывага санныг телевидение ажыдары. Кысказы-биле чугаалаар болза, хөй чер элевес чаа хевириниң дериг-херекселиниң дузазы-биле республиканың аңгы-аңгы черлеринге бирээзи-ле 50 км долгандырыг девискээрлиг черни хаара тудар четкини – амгы үениң ТВ-зин тургузар аргалыг чүведир. Ол дугайын сөөлзүредип, ажыл чоруп турда, бижий бээр бис. Амгы үеде ол тускай эртемниглер Чазакка чугаалажылганы уламчылап, дериглер тургузар черлерни (амдызында Кызыл хоорайга) тыва специалистери-биле кады шилип, санаашкынарны кылып турар.

Бистиң корр.

Чуруктуу Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ тырттырган.

Албан езузунуң
медээзи

**Ш.Д. Ооржак
Россияның Чазак
делегациязы-биле
Кыдатче ужупкан**

Бөгүн Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң удуртканы россияжи Чазак делегациязының составы-биле кады Кыдатче ужупкан.

«Кыдатка Россияның Чылының» ажыдышкынынга киржир делегацияның составында федералдыг сайыттар болгаш РФ-тиң албан черлериниң, агентилелдериниң удурткучулары бар.

Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйында

Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйы
1947 чылда тургустунган республикада эң улуг арга-арыг ажыл-агыйларының бирээзи. Келир чылын олар тургустунганындан бээр 60 чыл болган юбилейин демдеглер эрттирерлер. Ол бүдүрүлгениң баштайгы директорунга Тадышев ажылдап чораан. Оон бээр арга-арыг ажыл-агыйына сеткилинден бердинген хөй-ле арга-арыг ажылдакчылары ажылдап чорааннар.

Оларның ниити хайгаарап, харыылап турар девискээри 485635 га чер. Ол хире улуг девискээрге арга-арыг өрттерин болдурбас болгаш ону камгалап хайгаараар улуг ажылды бүдүрүлгениң ажылчынары ак сеткилдин-биле күүседип келген. 1947 чылдан бээр бо хүннерге чедир арга-арыг ажыл-агыйының директорларынга 16 кижип ажылдаан. Бүдүрүлгени эң-не хөй чылдарда азы 1975 чылдан 1988 чылга чедир В.А. Квасов удуртуп келген. Ол арга-арыг ажыл-агыйының бүдүрүлгезин сайзыраңгайжыдарынга, ооң материал-техниктиг баазазын быжылгаарына төлөп-

тиг үлүүн кириген удурткучуларның бирээзи.

Бир эвес Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйының төөгүзүн ажып көөр болзувусса, шынап-ла, салым-чаянныг, сеткилинден ногаан бойдуска бердинген арга-арыг дамаалдары ажылдап чораан болур чорду. Чижээлээрге, Чүлдүм Көк-оолович Аракчаа — бүдүрүлгениң хоочуну, 25 чыл ишинде үзүктел чок арга-арыг даамалына ажылдааш, үр чылдарда болгаш ак сеткилдиг ажылы дээш республикада арга-арыг ажылдакчыларындан Ленин ордени-биле шаңнаткан чаңгыс кижип ол болуп

ДЭЭШТИГ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ЭГЕЛЭЭН

Сергей СПИРИН — Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйының директору.

турар. Ол дээрге социалистиг ниитилелдин дээди шаңналы дээрзин демдеглер каары артык эвес. Ол үеде арга-арыг даамалы ажылчын кижиниң күш-ажылын Чазак ынчаар үнелеп чораан.

Арга-арыг ажыл-агыйының арга-арыг фондузун камгалаарына болгаш хөгжүдеринге төлөптиг үлүг-хуузу арга-арыг камгалалының инженери Владимир Владимирович Петухов кирип чораан. 1961 чылдан бээр арга-арыг ажыл-агыйына ажылдап келген, ооң удуртулгазы-биле 1000 ажыг га шөлге арга-арыг культураларын олурткан. 1964 чылда бир дугаар Тывага Улуг-Хемниң Сээнекке 210 га черге арга-арыг культураларын механизация аргазы-биле тарып олурткан. Амгы үеде ол үнелиг ыяштың арга-ары кылдыр өзүп үнүп келген.

В.В. Петуховтуң удуртулгазы-биле Арыг-Бажына чаш өзүмнер өстүрер черни тургускан, Шагаан-Арыгның болгаш Чадаананың арга-арыг ажыл-агыйларының тарып олуртуп өзүмнерин орта өстүрүп турган. Арга-арыгны хаттан камгалаар болгаш өлшүктү хөрзүнге камгалап артырар талазы-биле улуг ажылдарны кылып чоруткан.

Тывага бир дугаар Сибириниң торгу удазынын аргыыр хоралыг курттарны агаардан хораннаар арганы Шагаан-Арыг арга-арыг ажыл-агыйына боттандырып чоруткан. Коллективтиң бедик мергежилдиг кадрлар-биле хандырылганын база арга-арыг камгалалына чаа технологияны ажылгаарына сундулуун өөренип көргөш, республиканың арга-арыгларына ажылгаар чаа технологияларны бир дугаарында Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйына ажылгап турганы таварылга эвес. Борта Владимир Владимировичниң кириген үлүг-хуузу эвээш эвес. Үр чылдарда, үзүктел чок ак сеткилдиг ажылы дээш «ССРЭ-ниң арга-арыг камгалалының күрүнө албанына 20 чылы» деп хөрөк демдээ-биле шаңнаткан. 1990 чылда хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, коллективин кагбаан, дежурный радист болуп ажылдап чоруур.

Улуг-Хем кожуун Тываның эң чавызаажында чыдып турар болгаш ооң бойдус чурумалы онзагай болуп турар. Ооң-биле чергелештир сөөлгү чылдарда кылымал далай агаар-бойдуска, арга-арыга база салдарлыг болганы

чугаажок. Эрткен чылдарда болган экономиктиг кризистин салдары арга-арыг ажылдакчыларына улуг бергедээшкенин таварыштырган. Ажылгал ыяшты кайы хамаанчок азы өскээр чугаалаарга, оорлап кезеринден аңгыда, тайга-таңды кезип, олча хайып чоруур улчумал кижилерниң көвүдээнинден арга-арыг өрттери көвүдээн. Ынчангаш Шагаан-Арыгның арга-арыг ажылдакчылары арга-арыг өрттерин болдурбас талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап, бүдүрүлгени рынок экономиказына дүүштүр тургузар талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйының амгы директору Сергей Михайлович Спирин 1996 чылда бүдүрүлгениң кол лесничийинге, 2003 чылдан бээр ооң директорунда ажылдап турар. Бүгү-россияның арга-арыг ажылдакчыларының Санкт-Петербург болгаш Москва хоорайларга болгулаан 3-кү болгаш 4-кү съездилериниң делегаты болуп киржип чоран республикада аргадуржулгалыг арга-арыг ажылдакчыларының бирээзи.

Арга-арыг ажыл-агыйы 2005 чылда 2670,4 муң рубльдин продукциязын бүдүрүп үндүрген, ооң ишинде ажылгал ыяшты 2096 кубометрге, ниити түңү 1269,3 муң рубльге, одаар ыяшты 811 кубометрге, 253,1 муң рубльге, дилиг материалдарын 501 кубометрге, 835,5 муң рубльге, чудуктарны 245 муң рубльге.

(Уланчызы 2-ги арында).

Арга-арыг ажыл-агыйының бөлүк ажылчынары.

Фонарьлар байырлалыга киржилге

Кожа-хелбээ харылзаалар

Бо чылды Россияны Кыдатта чылы кылдыр чарлаан болгай. Ынчангаш ооң-биле холбашты янзы-бүрү хемчеглер Кыдатта эртип эгелээн. Февраль айның ортан үезинде Маньчжурия хоорайга фонарьлар байырлалы болуп эрткен. Аңаа Тывадан 7 кижини составтыг делегация ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Е.К. Матвееваның удуртулгазы-биле киржип чораан.

Тываның делегациязы аңаа чоруп турган үезинде Иштики Моолдуң автономнуг районунуң чагыргазына, Маньчжурия хоорайның чазанга ужуражылгаларга киришкен болгаш аңаа экономика, туризм, спорт, культура, өөредилге, кадык камгалал талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулганы чоруткан.

Ылаңгыя туризм талазы-биле чаа-чаа турисчи маршруттарны ажыдарының, чаа программаларны ажылдап кылырының, дагга, сугга аян-чорук, экологтуг, коммерциялыг туризмни сайзырадырының дугайында чугааны чоруткан. Виза чок турларны эрттирери-биле бистиң республикадан Кыдатче турисчи фирмалар удуртукчуларын дуржулга солчуру-биле чорударын дугурушкан. Бо чылдан эгелеп, Маньчжурияның аэропортунга бүгү-делегей рейстерин хүлээп алыр, ынчангаш Тыва-биле агаар оруунуң харылзаазын тургузуп алырының аргазы бар апаар. Ол ышкаш Талай хөлдүн эринде турбаазага бистиң улустуң дыштаныр аргазы тургустунар.

Кыдаттан болгаш Тывадан аай-дедир башкылар, студентилер чорудары көрдүнүп турар. Школячылар болгаш аныяктар спортчу маргылдааларга киржир аргаларлыг болур.

Культура талазы-биле дуржулга солчулгазына «Саян», «Тыва» ансамбльдериниң Иштики Моолдуң автономнуг районунга оюн-тоглаа-биле гастрольдаарына чарыгдалдарны кыдат тала бодунга хүлээнип алган.

Медицина талазы-биле улусчу аргалар дузазы-биле эмнээринге дуржулга солчуру көрдүнгөн.

Кыдатка чоранының дугайында даштыкы экономиктиг харылзаалар болгаш туризм сайыдының оралакчызы Н. Ч. Тарыма чугаалап берген болгаш сонуургаан чүүлдери-биле үлешкен. Ол ында улуг назылыг кижилерге болгаш чаштарга аажок кичээнгейлиг хамаарылганы эскерген. Фонарьлар байырлалында улуг назылыг кижилериниң чиик, сергелеңин ол магадаан.

Бистиң делегацияыс ыяш болбаазырадыр хуу комбинатка барып четкен. Ыяшты Красноярск, Чита, Иркутск, Бурятиядан садып

ап турар. Аңаа ыяштан үндүргөн кылыгларны Корея болгаш Японияже чорудуп турар. Бүрүнү-биле компьютержиткен хоорай школазын, дош хоорайжыгашты, кылымал харлыг хаак баазазын сонуургап көргөннер.

Маньчжуриядан ырак эвесте хостуг экономиктиг зонаны тургускан, аңаа Россияның сайгарлыкчылары виза чокка бараанарын садып болурлар.

Маньчжурия Иштики Моол автономнуг районунуң кол хоорайы, Чита областың Забайкальск хоорайындан 3 км черде турар, улуг автомобиль-эрттирилге пунктулуг, Москва – Пекин, Москва – Харбин аразында демир-орук ону таварып эртер. Улуг эвес-даа болза, кончуг чараш хоорай. Кудумчулары арыг, амгы үениң бажыңнары хөй, 260 муң чурттакчылыг. Садыгларында бараан-сараан хөй, ында рубльди-даа, долларны-даа ап турар.

Делегацияның Кыдатка чоранының түңнелин ТР-ниң Чазак хуралына дыңнааш, аңаа хамаарыштыр доктаалды хүлээп ап, хемчеглер планын бадылаан. Ооң санында кады ажылдажылганы улам калбартыры-биле Маньчжуриядан бээр делегацияны чорударын организаастаар, «Тыва-Экспо» садыг-делгелгеге кыдат компанияларны кириштирер дээш, оон-даа өске хемчеглер көрдүнгөн.

Аяна МОНГУШ.

ТР-ниң Саң-хөө ямызында

2006 чылдың март 7-11-де республика бюджетинден 479,2 млн. рубльдиң акшаландырышының чоруткан дээрзин Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы дыңнаткан.

Бюджет акша-хөреңгизин бюджет адырынын ажылдакчыларының февраль айда шалың төлевиринче 314,5 млн. рубльди, ажылдавайн турар чурттакчыларның страхованиези дээш — 24,7 млн., «Өөредилге» национал төлевилелдин негелдезинге — 6 млн. рубль, класс удуртукчузу башкызының ажылын күүседип

турары дээш төлевирге база методлитературалар садып алырынга башкыларга — 1,3 млн. рубльди, чамдык көрдүнгөн бөлүктүң хамаатыларына чуртталга-коммунал ачы-дузазын төлээриниң талазы-биле чигелделерни дуглаарына — 18,3 млн., мал ажылын деткиринге — 3,4 млн. рубльди чоруткан.

Бюджет албан черлериниң, кожууннарны кириштир коммунал ачы-дузазының төлевири 58,4 млн. болган, коммунал ачы-дузазының төлевиринге хамаатыларга чуртталга субсидия бээ-

ринге чарыгдалдар — 15,2 млн., чылыг энергетика комплекзин деткиринге — 8,1 млн., транспорт ачы-дузазына 4,7 млн., стипендиялар төлевиринге 0,4 млн., кывар-чаар материалдар садып алырынга — 2,2 млн. рубль, дериг-херекселдер садып алырынга — 1,3 млн., «ТР-ниң Чуртталга чээлизи» ипотека талазы-биле агентилели» ККБ-ниң устав капиталын улгаттарынынга — 5 млн. рубль болгаш өске-даа чарыгдалдарга — 1,9 млн. рубль көрдүнгөн.

Бистиң корр.

ДЭЭШТИГ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ЭГЕЛЭЭН

Бүдүрүлгениң хоочуннары: Владимир Петухов, Николай Самороков, Надежда Антошкина, Яков Сагаан.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). Арга-арыг ажыл-агыйының продукциязын 2454,4 муң рубльге сайгарган, ооң иштинде ажылгал ыяшты 1911 кубометрге, 1157,0 муң рубльге, одаар ыяшты 811 кубометрге, 253,1 муң рубльге, дилиг материалдарын 441 кубометрге, 822,7 муң рубльге, чудуктарны 154,5 муң рубльге. Арга-арыг ажыл-агыйы бүдүрүлгениң иштики курлавырларын тургузар талазы-биле улуг кичээнгейни салып турарын үстүндө сан-чурагайлар бадыткап турар.

Эрткен чылын арга-арыгны катап тургузар ажылдарны 936,9 муң рубльге боттандырып чоруткан. Шагаан-Арыг лесничествозу

3 га черге ыяшты олурткан, Хадылыг арыга бо чылын чаш өзүмнер олуртуру-биле 125 га черниң шөлүн белеткеп алган, 250 га черге чайгаар үнген арга-арыгга ашталганы чоруткан, чаш өзүмнер өстүрер черге Сибирь дыдының 1 га черге үрезиннерин тараан, 70 га черге санитарлыг кезилдени чоруткан.

Эрткен чылын Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйы девискээринге өртке удур хемчеглерни боттандырып чорударына Россия Федерациязының бюджетинден 1114,3 муң рубльге акшаландырган. Ол акша-биле өртке удур көрдүнгөн 5 км орукту тукан, 15 км орукка септелгени чоруткан, 432 км черни өрттеткен,

125 км өртке удур дилиндектерни аңдарган болгаш 160 км черге ашталганы чоруткан.

2005 чылда Шагаан-Арыгның арга-арыг ажыл-агыйының девискээринге 15 арга-арыг өрттери болган, ооң нити чедирген когаралы 1149,2 муң рубль, ооң иштинде өрттү өжүрериниң чарыгдалы 507,8 муң рубль.

Эрткен чылын арга-арыг ажыл-агыйы күрүнө бюджетинче 74,3 муң рубльди кирирген. Ам бо хүннерде арга-арыг ажыл-агыйы часкы өрттерге белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий Балчий-оолдуң чуркутары.

Ыяш дилдирер чехтин ажылчынары: Лаңаа Меңги, Садыков Эльдар, Шабалин Олег.

Кажан? Каяа? Чүү?

«2006 чылдың башкызы» конкурс эгелээн

Дүүн Тываның Улусчу чогаалдыг бажыңына педагогикага мастер чоруктуң «2006 чылдың башкызы» Бүгү-Россия конкурсуна республика этавы эгелээн.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем ямызының организаастап турары бо конкурска киржири-биле республиканың кожууннарының нити билги школаларындан эң төлептиг 18 башкы келген. Олар боттарының башкы эштериниң мурнунга дөрт хүн иштинде уругларның өөредилге-кижизидилге айтырыгына чедиишкннерин, инновастыг программаларны ажылгап турарын бараалгадыр. Конкурс-туң киржикчилери Кызыл хоорайның школаларына дүүн баргаш, кичээлдер эрттирер класстары-биле таныжып, белеткенгеннер. Кичээлдерге конкурстар бөгүн эгелээн.

Тулган ажылдыг башкыларның конкурсуна ажылдыгынынга Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды Петр Морозов киришкеш, ооң киржикчилеринге чедиишкннерни күзээш, «Өөредилге» национал төлевилелдин кол-кол сорулгаларына доктааган.

Конкурска кичээлдерниң анализин тускай комиссия кылып, башкылар оон аңгыда педагогиктиг технология ажылгалының камгалалын, мастер-класстарны чорудар. Мөөрей март 23-те доостур. Ооң тиилекчилери «2006 чылдың башкызы» Бүгү-Россия конкурсуна республиканың школаларының адын камгалап киржир.

Аныяк өг-бүлелерге — чурттаар оран-сава

Аныяк өг-бүлелер чурттаар оран-савалар чок болгаш айда орулгаларының эвээжинден уруг-дарыгы болурунче дыка далашпас чоруктар бар.

Ынчангаш Россия Федерациязының Чазаа 2002-2010 чылдарда «Чурттаар оран-сава» деп тускай сорулгалыг программаны ажылдап кылган. Ооң иштинде «2006-2007 чылдарда аныяк өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандыраы» деп программа база бар. Кызыл хоорайның чагырга чери аныяк өг-бүлелерни бо программага киржиринче чалап турарын каш хонук бурунгаар хөйге чарлаан.

Чурттап турар байдалын экижидери негеттинип турар аныяк өг-бүлелерге күрүнө деткимчезин дараазында аргалар-биле чорудары көрдүнгөн: ол дээрге, чаш уруг төрүттүнген азы ону азырап алган таварылгада, бажың садып алырынга, бир болза, ону тударына чарыгдалдарның чамдызына компенсацияны төлээри, амдыралы чегей хөй уруг-дарыгы өг-бүлелерге күрүнениң болгаш муниципалитеттиң чуртталга фондуларындан социал хөлезилел керээлери-биле чурттаар оран-саваларны бээри-дир.

Программага киржир күзелиг өг-бүлө аныяктарның назыны 31 хар четпээ болгаш Кызыл хоорайда бүрүткеттирген турар ужурлуг. Артан чүүлдерни чагырганың чурттаар оран-сава килдизинден билип ап болур.

Эмчи дериг-херекселдери-биле дериир

Кызыл хоорайның эмнелге черлериниң дериг-херекселдериниң болгаш автотранспортунуң 80 хуу эргижирээни.

Оларның чаа эмчи аппаратуралары-биле хандырылганы чүгле 10-15 хуу. Чоокку чылдарда

федералдыг, республика болгаш муниципалдыг бюджеттеринден хоорайның эмнелге черлеринге эмчи дериг-херекселдери болгаш дүрген дуза черинге автомашиналар садып алырына нити-биле 17 миллион 691 муң рубльди чарыгдарын планнап турар. Хоорай бодунуң бюджетинден 1 миллион 664 муң рубльди үндүрер.

Юрий КӨК-ООЛ.

Аш-чем үлетпүрү

Республиканың найысылалын аш-чем-биле дараазында бүдүрүлгелер хандырып турар:

«Тывамолоко» ККБ, «Урянхай» агроүлетпүр компаниязы КХЭ, «Аш-чем комбинаты» КХЭ, Кызыл хоорайның хереглекчилер нитилели, «Тыва балык ажыл-агыйы» КХЭ, ооң-биле чергелештир хууда сайгарлыкчылар колбаса, кондитер кылыгары-биле, мороженое болгаш эттиг чартык фабрикалар-биле хандырып турар.

Кызыл хоорайның хереглекчилер рыногунда сайгарып-садып турар аш-чем продуктуларының кол үлүү тус черниң бүдүрүлгезиниң эвес дээрзин айтыры чугула. Ынчангаш национал төлевилелди хоорай девискээринге боттандыраы онза чугула апарган.

Чизе саазыннарын парлап эгелээн

Бүгү Россияның көдээ ажыл-агый чизезиниң бетинде, бо чылдың майга чедир «Гознак» 280 млн. чизе бланкыларын парлап үндүрер.

Москваның «Гознак» парлалга фабрикасында бо хүннерде 30 хире хуузу парлап алган. «Гознактың» специалистериниң бадыткап турары-биле алырга, чизе чорударына эргежок чугула бланкыларны хуусаазында парлап үндүрүптер бис деп турар.

Россияның Статистика талазы-биле күрүнө комитети конкурсту эрттиргеш, ооң түңнели-биле «Гознак» бүдүрүлгезинге чизе саазыннарын парлаар шиттирми хүлээп ап, чагыгны кирирген. Бүдүрүлге бедик мергелдиг кадрларлыг болгаш амгы үениң негелдезинге дүгжүп турар күштүг дериг-херекселди база моон мурнунда ыңдыг чагыгларны хүлээп ап, күүседип турган арга-дуржулгалыг.

Оваарымчалыг болуңар

Час дүжүп келгени-биле Енисейни дош кыры-биле чадаг кежери айылыг апарган.

Республиканың Онза байдалдар талазы-биле агентилелиниң биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле төптүң кирирген медээзи езугаар алырга, Енисей хемниң девискээринде азы хоорай кыдында 11 черде чадаг кижилер дош кыры-биле хемни ыңай-бээр кежи турары демдеглеттинген. Кижилериниң айыыл чок чоруун хандырап сорулга-биле, Енисейни чадаг кижилериниң кежи турар черлеринге, сагындырыг демдектерин салып, чамдык черлерге орукту дуглаар тудугларны кылып эгелээн.

«Кызылспецсервис» МУБ ол черлеп чадаг кижилериниң кежери айылыг дугайында чуртакчы чонга чарлап, тускай стидилерни белеткеп, азып эгелээн, ооң-биле чергелештир Енисейни чадаг кижилериниң кежи турган черлерин хар-биле дуглап эгелээн. «Орбита» чанында дош кыры-биле кежи турган кежи хагдынган. Бо хүннерде сагындырып турар демдектерге онза кичээнгейни салып, оваарымчалыг болуңар, автотранспорттуг демдек салдынмаан черлеп кежери хорулуг.

Сергей ХЕРТЕК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң 2006

чылда бюджетиниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2006 чылдың март 1-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2006 чылдың март 10-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл. 1. Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң (моон ынай - Фонд) 2006 чылда бюджетиниң орулгалары 606 481,8 муң рубль түннүг, чарыгдалдары 606 481,8 муң рубль түннүг кылдыр бадылаар.

2. Фондунуң 2006 чылда бюджетиниң четпес түннүг иштики акшаландырышының дөзүн бо Хоойлуга № 1 капсырылгага дүүштүр доктаадыр.

2 чүүл. Фондунуң 2006 чылда бюджетиниң орулгалары дараазында дөстөрдөн тургустунарын

доктаадыр:

1) Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр фондунуң бюджетинче киир санаттынар ужурлуг үндүрүлгелер;

2) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларынче төлеп турары, ажылдавайн турар чурттакчы чонга ыяап-ла медицина камгаладылганынга камгалал дадывырлары;

3) Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр фондунуң бюджетинче киир са-

наттынар ужурлуг, фондуже чедир кирбээн дадывырларның, хөөлерниң болгаш өске-даа саң-хөө торгоалдарының түннери;

4) ыяап-ла медицина камгаладылганының баазалыг программазының деңгелинге девискээр программазын күүседире-биле фондуже шилчидип турары, ажылдавайн турар чурттакчы чоннуң (уругларның) ыяап-ла медицина камгаладылганынга федералдыг бюджеттин акша-хөреңгилери;

5) Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр фондуже киир санаттынар ужур-

луг өске-даа орулгалар.

3 чүүл. Фондунуң 2006 чылда бюджетинге орулгаларның кирерин бо Хоойлуга № 2 капсырылгага дүүштүр өөренип көөр.

4 чүүл. Фондунуң 2006 чылда бюджетиниң чарыгдалдарының тургузуун бо хоойлуга № 3 капсырылгага дүүштүр доктаадыр.

5 чүүл. Фондунуң бюджетинче бо хоойлунуң чарыгдалдарының тургузуун бо хоойлуга № 3 капсырылгага дүүштүр доктаадыр.

6 чүүл. Фондунуң 2006 чылда саң-хөө акша-хөреңгизиниң чижеглээн камгалал курлавырын 21568,8 муң рубль хемчээлдиг кылдыр доктаадыр. Айыттыган ак-

ша-хөреңгилер ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр программазының акшаландырышының-биле онза байдалдар туруп келген таварылгада хереңгилер кылдыр курлавырлаттынар болгаш хостуг саң-хөө акша-хөреңгилер бооп болбас.

Фондунуң саң-хөө акша-хөреңгилериниң чижеглээн камгалал курлавырының акша-хөреңгилерин чарыгдарын фондунуң баштаар чериниң тодарадып доктаатканы чурум езугаар боттандыраар.

7 чүүл. Бо Хоойлу 2006 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүр болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, № 1732 УХ-1
2006 чылдың март 10.

«Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң 2006 чылда бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга № 1 Капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң 2006 чылда бюджетиниң четпес түннүг иштики акшаландырышының ДӨСТЕРИ

Россия Федерациязының Бюджет бөлүктээшкениниң кодтары	Хөреңгилериниң дөзүнүң ады	Түңү (муң рубль)
000 08 00 00 00 00 0000	Бюджеттерниң акша-хөреңгилериниң артынчылары	—
000 08 00 00 00 00 0000	Бюджеттерниң акша-хөреңгилериниң артынчыларының улгатканы	—
395 08 01 01 00 09 0000	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондузунуң бюджетиниң саң-хөө курлавырларының акша-хөреңгилериниң артынчыларының улгатканы	—
395 08 02 01 00 09 0000	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондузунуң бюджеттериниң саң-хөө акша-хөреңгилериниң өске-даа артынчыларының улгатканы	—
000 08 00 00 00 00 0000	Бюджеттерниң акша-хөреңгилериниң артынчыларының эвээжээни	—
395 08 01 01 00 09 0000	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээрлер фондуларының бюджеттериниң саң-хөө курлавырларының акша-хөреңгилериниң артынчыларының эвээжээни	—
395 08 02 01 00 09 0000	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээрлер фондуларының бюджеттериниң саң-хөө акша-хөреңгилериниң өске-даа артынчыларының эвээжээни.	—

«Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң 2006 чылда бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга № 2 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң 2006 чылда бюджетиниң ОРУЛГАЛАРЫ

Россия Федерациязының бюджет бөлүктээшкениниң кодтары	Орулгаларның ады	Түңү (муң рубль)
000 100 00000 00 0000 000	Бүгү орулгалар	606481,8
000 102 00000 00 0000 000	Социал хереглелдерге үндүрүлгелер болгаш дадывырлар	358487,3
182 102 01000 00 0000 110	Чаңгыс аай социал үндүрүг	203975,3
182 102 01040 09 0000 110	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларынче киир санаттынар чаңгыс аай социал үндүрүг	203975,3
000 102 02000 00 0000 000	Камгалал дадывырлары	154512,0
395 102 02060 09 0000 160	Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарының Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларынче төлеп турары, ажылдавайн турар чурттакчы чоннуң ыяап-ла медицина камгаладылганынга камгалал дадывырлары	154512,0
000 105 00000 00 0000 000	Ниити орулгага үндүрүлгелер	3716,0
182 105 01000 00 0000 110	Үндүрүг онаалдазының бөдүүнчүткен системазын ажылдааны-биле холбаштыр тыртар чаңгыс аай үндүрүг	780,0
182 105 01010 01 0000 110	Үндүрүг онааштырар объект кылдыр орулгаларын шилип алган үндүрүг төлекчилеринден тыртар чаңгыс аай үндүрүг	481,3
182 105 01020 01 0000 110	Үндүрүг онааштырар объект кылдыр чарыгдалдарының хемчээлинге эвээжеткен орулгаларын шилип алган үндүрүг төлекчилеринден тыртар чаңгыс аай үндүрүг	298,7
182 105 02000 02 0000 110	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге онааттырган орулгага чаңгыс аай үндүрүг	2908,0
182 105 03000 01 0000 110	Көдээ ажыл-агыйга чаңгыс аай үндүрүг	28,0
000 109 00000 00 0000 000	Күш чок болдунган үндүрүлгелер, чыылдалар болгаш өске-даа албан төлевирлер талазы-биле өрелер	529,4
182 109 08000 00 0000 140	Чедир алдынмаан төлевирлер, хөөлер болгаш торгоалдар, чыылдалар	529,4
182 109 08050 09 0000 140	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларынче дадывырлар талазы-биле чедир алдынмаан төлевирлер, хөөлер болгаш торгоалдар	529,4
000 117 00000 00 0000 000	Үндүрүг эвес өске-даа орулгалар	430,0

1	2	3
395 117 06040 09 0000 180	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларынче үндүрүг эвес өске-даа шилчидилгелер	430,0
000 2 00 00000 00 0000 000	Эгидилге чок шилчидилгелер	243319,1
000 2 02 01000 00 0000 151	Россия Федерациязының бюджет системазының өске бюджеттеринден дотациялар	209807,1
000 2 02 01010 00 0000 151	Бюджет хандыртылганының деңгелин деңгештиреринге дотациялар	209807,1
000 2 02 01010 09 0000 151	Бюджет хандыртылганының деңгелин деңгештиреринге Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларынга дотациялар	209807,1
000 2 02 01111 09 0000 151	Социал программаны боттандыраары-биле ажылдавайн турар пенсионерлерге ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр программазы биле Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларының бюджеттеринче дотациялар	12861,3
000 2 02 04000 00 0000 151	Россия Федерациязының бюджет системазының өске бюджеттеринден субвенциялар	20650,7
000 2 02 04070 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларының бюджеттеринче киир санап турар өске-даа субвенциялар	20650,7
000 2 02 04000 00 0000 151	Россия Федерациязының бюджет системазының өске бюджеттеринден субсидиялар	20650,7
000 2 02 04070 09 0000 151	Ажылдавайн турар чурттакчы чоннуң (уругларның) Ыяап-ла медицина камгаладылганынга ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар	20650,7

«Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң 2006 чылда бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга № 3 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республика фондузунуң 2006 чылдың бюджетиниң ЧАРЫГДАЛДАРЫ

Чарыгдалдарның ады	Россия Федерациязының бюджет бөлүктээшкениниң кодтары					Түңү (муң рубль)
	Мин*	Рз**	Пр***	ЦСР****	ВР*****	
Күрүнениң өске-даа ниити айтырыглары	395	01	15			18400,0
Доктааттырган хүлээлгелер адырында удуртулга болгаш башкарылга	395	01	15	00100 00		18400,0
Бюджеттен дашкаар күрүне фондуларын башкаар органнарның аппараттары	395	01	15	00100 00	089	18400,0
Кадык камгалалы болгаш спорт	395	09	00			588081,8
Кадык камгалалы	395	09	01			588081,8
Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр программазы	395	09	01	771 00 00		588081,8
Кадык камгалалы, спорт болгаш күш-культура, туризм талазы-биле хемчеглер, шупту	395	09	01	771 00 00	455	554569,8
Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр программазының иштинге ажылдавайн турар пенсионерлерге дузаламчының социал программазын боттандыраары	395	09	01	771 00 00	794	12861,3
Ажылдавайн турар чурттакчы чоннуң (уругларның) ыяап-ла медицина камгаладылганы	395	09	01	771 00 00	795	20650,7
Бүгү чарыгдалдар	395					606481,8

* — Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондузунуң бюджетиниң чарыгдалдарының ведомство бөлүктээшкениниң коду;
** — Россия Федерациязының бюджеттер чарыгдалдарының функционалдыг бөлүктээшкениниң кезектер болгаш иштики кезектериниң ады;
*** — Россия Федерациязының бюджеттер чарыгдалдарының функционалдыг бөлүктээшкениниң тускай сорулгалыг чүүлүнүн ады;
**** — Россия Федерациязының бюджеттер чарыгдалдарының функционалдыг бөлүктээшкени чарыгдалдарының хевириниң ады.

"Алдын Орба" хамнар ниитилели

Кызыл хоорай,
Ленин кудумчузу, 41,
Тел.: 1-11-74.

«Амыдыралга чүч турбас боор». «Кижичүге-даа таваржып болур», «Ядараан, хензиг-ле чүведен барган-дыр, чайлай бээри кай, халак», «Бичи-ле болган болза көрөм»... Мындыг янзылыг чугааларны хүн бүрүнчү амыдыралындан бо-ла дыңнап болур. Сеткилди сөс-биле илередир дээр болгай. Аарышкы, хомудал, кээргел, чидириг база ындыг. А чидириш, хомудалын кижичүрүзү тус-тузунда бодунуу-биле шыдажып эртер, ажар. Тура-сорук, күзел, күш, бодунга бчүрээр азы бодун үнелээр чорук-кижиге ындындан дыка-ла күш бээр. Ынча деп чугаалаары белен болбайн канчаар. Ынчалзажок, шынап-ла, эң бөдүңү-биле чугаалаарга, кижичү дыка-ла шыдамык.

Оожургалдың дузазын улус чоок кижилеринден, эш-өөрүнден, психологтардан, шажын-чүдүлдүгеден болгаш өске-даа аргалардан ап турар болгай, ол база кижиниң бодунуң хууда күзели-дир. Кым-даа күзээни-биле кымга-даа, кая-даа барып, кирип ап болур. Ол-ында, а кол-ла чүве-кымга-даа алзып, кымга-даа мегелетпези. Чүге дизе «лама-хам мен дээр кижилерниң чер-черде көвүдээнин» чон боду кайгап чугаалажыр апарган болгай.

Үстүнде ол айтырылгарга кандыг-бир харыны Кызыл хоорайда тус черниң «Алдын Орба» хамнар ниитилелиниң даргазы Сайлык-оол Иванович Канчыыр-оолдуң хамнаашкынның чүс-чүс чылдар-биле чыгдынып мөөңнеттинген күчү-күжүн хүн бүрүде ажыл-чорудулгазынга ажыглап турарының дугайында бижиттинген бо материалдар бээр бооп база чадавас.

Артында херечи кижилерлиг херек кырында документ-саавырларны, бижилгелерниң чамдыктарын парлап бээри С.И.Канчыыр-оол редакциядан дилээн.

А Сайлык-оол Иванович шажын талазы-биле ажыл-чорудулгазын албан езузу-биле 1991 чылда эгелээн. Улуг-Хемниң Эгжим чурттуг. Ада салгаан хам уктуг. Ооң анаа эвес салым-чаяны оолак чоруур шаандан-на илереп келген.

Сайлык-оол Ивановичиниң ачы-дузазын алгаш, аңаа өөрүп четтиргениниң состерин илереткен бижиктер арбын. Оларны бөлүктээш, Сайлык-оол Иванович Канчыыр-оол хамның дузазы-биле аарыг човулаңындан адырылган улустуң чоок кижилериниң өөрүп четтиргенин илередип арттырып каан бижилгелери бо:

КАДЫК-ЛА ЧОРЗА...

«Бистиң ававыс Манчымаа Иргит 1997 чылдың октябрь 7-де хан базышкыны улгаткаш, аар араан турган. Эмчиге бир ай чыккаш, үнүп келген, ынчалза-даа солагай талакы буду шуут бастынмас. Каш хонганда, хамнар ниитилелинден Сайлык-оол Иванович Канчыыр-оолду чалап эккелдивис. Ававысты ол домнап, артыжап кааш, «12 айның 20-де бодунуң бажыңыңа, Кара-Хаак суурга, барып улаштыр домнаар мен» дээн. Ооң соонда ол хүн келгеш, домнап, артыжааш, чорупкан соонда, 3 хонганда ававыстың буду бастынып, даянгыш-биле кылаштай берген.

Уруу Валентина Балдановна Иргит.
2000 чылдың январь 14»

«Мени Мария Түлүшовна Тумат дээр. Уруум Роза Кызылга урология эмнелгезинге бүүрээ эмнедип турган. Аарынының аайы-биле ийги бөлүктүн инвалиди кылдыр үндүр бижипкен. Оон Сайлык-оол хамга албан-биле кирген бис. Ол биске: «Эмчиден дилеп тургаш,

уруунарны урология эмчизинге катап бир неделя иштинде чыттырыптынар, оон бир оол-биле таныжа бээр кижичүрү, өлүр хамаан-чок, оол уруг божуп алыр кижичүрү» дээш, бистерни арыглап, артыжап, дүңгүрлөп шаг болган. Хамның чугаазы ол олчаан шын болган. Четтиргенивисти сеткилдиң ханызындан илередип чоруур бис, күржүң бүүрээр бис.
Улуг-Хем кожуун».

«Мен Хорум-Даг чурттуг кижичү мен. Эрткен чылын авам арааш, «Дүңгүрге» кээр ужуруг апарган мен. Авам дыка берге аарып турган, беш хире минута болгаш-ла, тырта бээр (тыртар аарыг). Аңаа баарымга, Сайлык-оол Иванович ажылдап тур. Авамны киридим. Судалдааш, дүңгүрлээн соонда, аарыг ол олчаан читкен.

Өөрүп четтирип чор бис. Ынчангаш Сайлык-оол Ивановичини чоннуң «эмчизи» деп санап чоруур мен.

Уруу Долаана Сарыглар.
Кызыл хоорай. 2000 чылдың июль 21».

«Хемниң ээлери өршээр»

«Бистиң оглуvus озал-ондакка таваржып, хем-далайга чок болган. 38 хонукта дилеп келдивис. Берге байдалга таваржып келгеш, Сайлык-оол хамга кирип, ужураштывыс. Оглувустуң сугга барган черинге чоок улузуvus көрүп, дыңнап турда, Улуг-Хемниң ээлеринге чангып, дүңгүрлөп, хүрүмнү кылып берди. Хам: «Силер ботта-

рыңар тыппас силер, өске улус тып бээр. Улуг-Хемниң Улуг-Хая деп черни эртпээн, ам ийи-үш хонуктан Улуг-Хемниң ээлери өршээр диген». Шынап-ла, ийи хонганда, оглувустуң мөчүзү тывылган. Хамның дузазын көрдүвүс.

К.О. Ойдунаа.
Кызыл. 2001 чыл».

АДА САЛГААН

С.И.Канчыыр-оол Францияга 1997 чылдың апрель 30-де Ыдыктыг Далай-Лама башкы-биле ужурашкан.

ЫДЫКТЫГ БАЙ-ТАЙГАНЫҢ СӨНҮ

Василий Салчак, Тываның ГШИ-ниң эртем ажылдакчызы, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү:

—«Экология болгаш чаңчыл-чаан сүзүглел-шидилиг билиглер» деп делегей чергелиг симпозиумнуң теоретиктиг кезээ июль 18-те Кызыл хоорайга болуп эрткен. Аңаа Тываның эртемденнери-биле катар Канада, Англия, Швеция, Германия, Австрия, Израиль, Италия, Испаниядан болгаш Москваның, Санкт-Петербургтуң база Хакасияның этнограф, психолог, культуролог, фольклорист эртемденнери киришкен. Симпозиумнуң практиктиг кезээнде тыва хамнарның «Тос-Булак», «Уругайлыг», «Шивилиг» аржааннарны дагып, езулал кылып турганын эртемденнер улуг сонургал-биле көргөн.

ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы Ч.Ч.Д. Ондар симпозиумнуң ажылынга чүве чугаалап тура, чугаазының төнчүзүнде Тываның девискээриниң хөй кезии кандаашкыңга таварышканын барымдаалааш, симпозиумнуң практиктиг кезээнде ыдыктыг Бай-Тайганың ээлеринге чалбарып, сүзүглөп, кудук-чаъстан хайырлап өршээл дилээр езулал кылып көөрүн Ш.Д. Ооржактың сүмелээнин ол аңаа дамчыткан.
«Хаттыг-Тайга» хамнар бажы-

нының даргазы, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, ада төөгүзүнден ызыгуур салгаан хам Сайлык-оол Иванович Канчыыр-оол бодунуң өөреникчилери-биле 2001 чылдың июль 21-де «Шивилиг» аржаанынга кежээкиниң 19-тан 21 шакка чедир ыдыктыг бедик Бай-Тайганың ээлеринден чаъс-чарны хайырлап өршээрин дилээн езулалды кылган.

Бай-Тайганың чону биле симпозиумнуң киржикчилери, даштыкы аалчылар ыдыктыг езулалды көрүп, чалбарып, улуг бүүрел, идегел-биле сүзүглөп турдулар.

Аржаандан баткаш, Тээли суурга кирип келгеш, даштыкы аалчыларны Ак-Довурак—Абаза оруунче үдепкенивис соон дарый кудай-дээривис кудук-чаъзын сөңнеп келди. Ол чаъс Хемчик бажындан эгелээш, найысылал Кызылче кирип хондур-дүндүр чаап кагды.

1999 чылдың май 19-туң хүнүнде хам Сайлык Канчыыр-оол эштери хамнар Куулар Эртине Седенович, Ымйи-оол Михаил Ховалыгович, Саая Таспай Өдербеевич бистиң Сүт-Хөл кожуунуң Хөр-Тайга сумузунга арыглашкын кылып берген. Езулал кылып, 1 шак 30 минута алганганының түңнелинде, Хөр-Тайга уундан бичии кара

булут келгеш, сугур чаъс чаап, кызаңнап, диңмирээн сөөлүндө, долу-биле доозулган. Ол хүн аска-кааң турган. Ооң ачызында Кызыл-Тайгада өрттенип турган өрт база өшкөн, чонга арыглалды база чоруткан.

Ону чоннуң мурнундан Хөр-Тайга суму чагыргазының даргазы шынзыткан.

«Айның башкы айларында өл дүшпейн, кааңнап туруп бээрге, Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы В.К. Пюрюнааның дилээ-биле Сайлык-оол Иванович Канчыыр-оол бодунуң өөреникчизи Роман Нестеров-биле кады 2001 чылдың июль 19-туң хүнүнде 13.00-14.00 шак аразында «Он-Кум» деп артка езулал чоруткан. Аңаа лама-башкы Аркадий Дамбаевич Базыр-Тараа база киришкен. Езулал үезинде Хайыракан суурнуң хоочуннары база турган. Ол хүн базала курга болгаш дыка кааң хүн турган. Езулал кылган соонда, кежээкиниң 5 шак үезинде хенертен агаар өскерлип, булут чыылган соонда, үр манаан чаъс дүжүп, Буура дагда эгелээн турган улуг өрттү өжүр чагган. Чагаай үүле-херекке чон четтиргенин илереткен».

Бо бижилгени кожуун чагыргазының архивиниң ажылдакчызы О.Адыг-Тюлюш кылган.

ДАШТЫКЫ ЧУРТТАРГА

С.И.Канчыыр-оол ажылының аайы-биле даштыкыга өске эш-өөрү-биле кады чаңгыс эвес удаа четкен. 1996 чылдың июнь 27-ден июль 15-ке чедир Австрияга, Швейцарияга М.Б. Кенин-Лопсан, очулдурукчузу Р.Н. Конгар болгаш хам эштери Б.Д. Сарыглар, Х.Х. Кыргыз, О.П. Дойдук олар-биле чораан.

Францияга чоруп турган үезин корреспондент Томас Джонсон тырттырып каан. Ынчан Альберт Кувезин биле Москвадан Катя деп адаар уруг очулдуруп, харылзаазын тудуп берип чораан. 1997 чылдың апрель 4-тен 19-ка чедир солун чүүлдерни көргөн, киришкен-даа. Хармалинг деп черде буддизм төвүнге четкени солун. Хүрээ тудуунуң орнун

көрүп берип, ону арыглап-ашташкан-даа. Ол база улуг идегел, бүүрел ышкажыл. Тыва хамның аңаа чораанының хүндүткелдиң демдээ кылдыр Францияның католиктер хүрээзиниң удуртукчузу Дени Тенис лама С.И.Канчыыр-оолга Мөңгүн бурганны шаңнал кылдыр берген—Саган Тари—Ачылыг кыс ие бурган. Аңаа база дилег-биле чаъс чагдырган.

1997 чыл. Ынчан Германияның Дюсельфорг дээр экология талазы-биле арыг дээн хоорайыңга чаъс чагдырып, аястырганының түңнелин эртемденнер аңаа эртем ажылынга физика, химия болгаш эстетика-биле холбаштырып тургаш, ажыглаарыңга шенеп көргөн. База бир бижиктиг саазын, ында мону бижээң.

ЧАЯН

Куруяк даг туманныңда

С.И.Канчыр-оол: «Австрияның төвү Вена хоорайдан чүк км черде Вельма деп дагга 1996 чылдың июль 2-де 19 шакта келдивис. Чон аажок хөй, оларның аразында 50 ажыг хам-биле таныштывыс. Силерниң ада-өгбелериңер чаысты чагдырып, аястырып турганын Николай II хааның үезинде-ле эртемденнер, садыг-жылар, аян-чорукчулар бижээн, демдеглээн боор-дур. Бистиң бо чер кандаан, синоптиктерниң медээзи-биле алырга, 6-7 хонгаш чаар дээн. Чаыс-чардан чагдырып көрүңерем, диди. Кым-даа харыы бербеди, аай-дидир бот-боттарывысче кайгажып олур бис. «Силерниң хамнарыңар?» дээривиске: «Бистерде ындыг хамнар амдызында чок, силерниң чагдырып бээринеңи сонугургап келген хамнардыр. Катап келгеш, чаашкын чагдырар хамнарыңар ызыгууру-даа чогу ол бе? Шыдавас силер бе?» — диди. Боттары аразында чугаалажып, аажок каттыржыр-даа. Ишти-хөңнүм көдүрлүп, шыжыгып келгеш, мен бержип көрей дидим. Амырай-ла бердилер. Ындыг болза, аыш-чем херек дидим. Машиналар иштинден дораан эккелдилер. Оозун бодаарга, бистиң дагыла-ларывыс-биле эки танышканы илдең. Ол аыш-чемни от-көске Куруяк даанга чалбарып, аажок болган мен. «Ам дораан чагдырар силер бе?» — диди. «Чок эртен» — дидим. «Эртен бе, кезең бе?» — деп, шаг болдулар. «Эртен эрте, 5 шакта» диштилер. Чөпшээрештим. Июль 3-те эртенгиңиң 4 шак

Хамнар чыырга халалыг

«1993 чылдың июль 3-те 18 шакта Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга бир-ле дугаар интернационалчы хамнашкын болган. Аңаа АКШ, Канада, Австрия, Финляндиядан болгаш тыва хамнар кириштивис. Сцена кырынга аарыг кижини чыттыргаш, он бир даштыкы аалчыларны баштады хамнары сценаже чалапкан. Аалчыларның соон дарый үнүп келдивис, залда чон дыка көвей. Дүңгүрлерниң, дериг-херекселдерден, алгыштардан зал чагыланып турган. Лэри Петерсе деп хамнары кижини массахтап эгеледи. А мен оран-чуртумнуң ээлерин кыйгыргаштың, аарыг кижиниң артыы чарыын дуй олурупкан даштыкы хамнарга чедип келгеш, эр, кыс ийи хамны чара олуруп алдым. Хамнар Куулар Мокур-оол,

30 минутада гостиницага чедип келдилер. Дагга кээривиске, улус манаан тур. Дээрде булут чок. Эш-өөрнүң чугаа-сөзү читкен, караа—черде. Хөрчээн уум-биле машинадан дүшкеш, шалып хептенгеш, дүңгүр,* орбамны туткаштың, хып чыткан одагга, от-көске киискиткеш, чер-чуртум Улуг-Хемниң ээлерин кыйгырып, тайгаларым ээлерин, Дунай хемниң, Калчан дагның ээлерин кыйгыртып, алганып эгеледим. 3 минута четпейн чорда, дагның адаандан туман үнүп келгеш, туман сиди хайырлады. Эштерим тыва хамнарны, дүңгүрлүг өске-даа хамнарны шуптузун одагже кыйгыртым. Туман ак чаысче шилчий берди.

Кочулаксап турган корреспондентилер: «Чүнү канчалтың тайылбырлап берип көр» дишкен. «Дөө ыяш баарыңа дүүн ишкен улуг арага шилиниң иштинде сигеннер бар, шак ындыг өт-сиген чулар болзуңарза, чаап-ла турар» дидим. Чаыс хүнзедир, хондур чагаш, үер болган. Эртенінде министр эр дарга кижини мени, Бораховичини кайгап тура, ыяп чок артып калган, а бис Швейцарияже чоруптувус.

Хам Сайлык-оол Ивановичниң кылган бо ажылын шын-зыттывыс дээш: Делегейниң Дириг Эртиневи М.Б. Кенин-Лопсан, хам Б.Д. Сарыглар, очулдурукчу Ролланда Конгар аттарын салып каан.

1999 чылдың ноябрь 29.

Монгуш Каалиндуу алганып эгеледилер. 40 минута алганып, аарыг-чову-ландан адырып, бараан болдувус. Театрга чапсар үезинде башкывыс М.Б.Кенин-Лопсан мени эдerti бергеш: «Тыва езуда хамнарны чаңгыс черге чыырга айылдыг, көргениңи, билгениңи чугаалай көрөм» — диди. Башкывысты көөрүмге сагыш-сеткили эндевээн хевирлиг, ынчанмайн канчаар, 1944 чылдан эгелеп хамнаашкыны шинчилеп, өөренип келген эртемден болгай. Ийи тыва хамны баштады, бир даштыкы хамны соңнады — үш эр хамны «оран-саваның хаязы кадыг» — чыл чедирбес дидим. Ол-ла хүн хамнаашкын соонда, арыг-латкан хамаатының бажың-балгадын, от-көстү чалыыдаткан мен».

Көргүскен бо чижектер—хамның ажыл-чорудулгазының чүгле чугула кезээ-дир, оран-сава арыглаар, тайга-таңды, от-көс дагыыр, мал-маган ыдыктаар, хонуктар эрттирер, каргыш-чатка чайладыр... дээш, ол улажы бээр. Кылган ажылдарының чамдыктарының демдегелдерин чорудуп турган болгаш аңаа киржип, аңаа хамаарылгалыг кижилер ону шынзыдып, бадыткап каан. Ону үстүндө чижектерден-даа көрдүвүс.

ТР-ниң бойдус хайгаарал чериниң удуртукчузу О.С.Доржу дириг бойдус биле С.И.Канчыр-оолдуң харылзаазы климаттыг байдалга, аржаан сугларга, чамдык черлерде өрттерни оожургадырынга, өжүреринге салдарлыг бооп турарын демдегелеп турар. Хам бойдузунга ынак болурунга, ону үнелеп, камнап билеринге чонну өөредип турар.

Шажын талазы-биле ооң ажыл-чорудулгазының дугайында материалдар республиканың массалыг информация чепсектеринге аңгы-аңгы чылдарда хөйү-биле чырыттыңган.

Ооң хамнаашкын талазы-биле ажыл-чорудулгазынга үнелелди Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө талазы-биле Федералдыг агентилелдин удуртукчузу В.Прохоров берген. А Россияның Н.Н.Миклухо-Маклай аттыг эртемнер академиязының этнология болгаш антропология институтунуң директору, профессор В.А.Тишков тыва хамның ажылын үнелээн ат салган бижин чоруткан.

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың октябрь 29-тагы Чарлыы-биле Сайлык-оол Иванович Канчыр-оолга «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тывыскан. Эрте-бурунгу хамнаашкыны суртаалдап нептередир херекке кириген ачы-хавыяазы, үлүг-хуузун ынчаар бедни-биле үнелээн.

Телевирлиг парлаан.

КӨВҮРҮГНҮ КЫЛЫР БОЛЗА

**Паром манап, хеме дилеп,
Падын барап, элп-түрөп,
Чербижилер, кара-хаактар
Чежеге дээр хинчек көөр бис.**

Кара-Хаак кежинге чеже-даа озал-ондак болган. А бо чылгызын чүү дээрил — куйга-баш адыр, эът-кеш соой бээр.

А Хемчикке бежен ажыг чылдарда улуг үер үезинде хемелиг элээн каш кижини сугга дүшкен соонда, бүзүрелдиг көвүрүгнү кылганда, ол кезек чер улузу амырадылар. Көвүрүг чок турда, база-ла үстүндө дег ыры чонга тараан турду. Багай понтон көвүрүглөп кежери анаа-бир човулаң болгай.

«Суг-далайда туттунар чел, кудурук чок» деп чоннуң чугаазы мерген. Кара-Хаак

кежинге чоокта болган озал-ондакка кым-даа буруулуг болган чүве болза, кижини бүрүзү боданза чогуур, бо чугаа-домакты сактып чорза эки. Анаа-ла черге кижини тынындан чарлып чоруур апарган таварылгаларның хөйүн, Бурган-на өршээзин.

Ам база улуг үер кээр, суг чайладыр улуг, шапкын, терең турар. Болгаанып-ла чорууңар, ха-дуңма.

Чаа үениң быжыг көвүрүглерин төлөвилеп кылыптарыңа үе, хөй ашка херек. Ынчалза-даа черле анаа орбайн, шимчетки дег дарганы ковайтып, кулаан коңгалаал.

А чогум көвүрүглөр негеттинип турар черлер Тывада хөй-ле.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл кожжуун

АВТОМАТТАР «БООЛАП» ТУРААР

**Эки амыдыраар дээр болзуңза,
акшалыг болур сен, а ону тып аары
нарын-на херек. Ылаңгыя аныяк-
өскенге. Ам мырыңай халаптыг чүве
тыптып келди (ону чүү деп чүү дээр
боор — хөгжүлдө-дир), олар дээрге,
ойнаар автоматтар. Акша-төгерики
кыра «боолап-ла» турлар.**

Чүгле аныяктар, барык-ла бичини кижилер-даа, бажы көргөргөн, тазарган кырганнар-даа, шаанда шагда хлеб оочурлааннар-биле дөмей, оларда сынмарлашкан турар апарган.

Кандыг-даа мөөрейлиг оюннар айылдыг, ынчалза-даа кандыг-бир ужурун тып алканнар база тургуларлар-ла, ол ховар таварылга. Бир ашакты бодум көрүп турдум. Акшазы хугбай хааржак иштинче куттула бергени ол ыйнаан: «Дүүнүгү бичини пенсиямны алзыптым» — деп, дерин чодуп чорууй, багайтыр үне берди. Дыңнаарга, оон каш-даа катап хөй акшаны алзып турарлар бар чорду. Кадайыңың шыгжап турганы акшаны-даа ойнап каапкан... Мырыңай бажың-балгадыңче, машина-техниказыңче-даа халдаан... Мындыг чугаалар база ажурлуг чадавас.

Азарт деп чүве чүдөн айылдыг дижири. Ылаңгыя хедер кижиге. «Чаңгыс холдуг бандит» дээр ол дээрбечини кымны-даа камнавас, «автоматтап» кааптар. Билдингир чогаалчы Чооду Кара-Күске ылап бижип каандыр: бажы-мойнун-даа алзыр чыгы.

Кижиниң бодундан хамааржыр чүве-дир

ийин, ха-дуңма, хөлүн эрттир хоптактанган херээ чүл аан. Ооң кадында миннип көрээл даан: тыва кижини черле ындыг ышкажык: мен шыдаар мен дээр. А ол «автоматтыг бандит» аңаа черле алыспас дээрзин бодавас, ындыг-ла магалыг чүве болза «сөгө тырта» бергеннер база тургу дег. Чок, дыңналбас. А оюнче сиңниге берген кижини хоочураан арагачы, наркоман-биле дөмей-дир ийин.

Биске-ле чажыт ыйнаан, ол оюннарга эңдере удуп алыр деп чүве турбас дээрил чоп — ынчаар таарыштырып каан. Төптөн бир телеканалга ындыг янзылыг чүве кылып турган улусту бүдүү тырттыргаш, көргүстү ышкажыл. Олар кеземчеге онаажыр-ла ыйнаан. Серемчилел херек!

Ойнаары-биле чергелештир ол бажың-нарда кем-херек үүлгедиглери өөскүп ораарын көрө бердивис.

Ойнаар чүүлдер бизнестин бир янзы көөр талазы-биле хоойлу чогааттынып турарын таарзынып дыңнадым. Чижээ, чуртталга бажыңнарының, эмнелге албан черлериниң, школаларның чоогунга, а ол ышкаш шажын-чүдүлге-биле холлашкан черлерге ындыг автоматтар тургузарын хоруур чадавас, чүгле тускай оран-савалыг болур, 18 хар четпээн-нерни ынаар кирибес дээн ышкаш. Ындыг янзылыг саналдар бар хире чорду. Оон-даа өске хемчеглерни көрзе чүл?

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

Кем-херек үүлгедии болгаш шииткел

ПРОКУРОРНУҢ НЕГЕЛДЕЗИН ХАНДЫРГАН

Тыва Республиканың Дээди судунуң кем-херек үүлгедииңиң талазы-биле суд коллегиязы күрүне буруудадыкчызының кассация негелдезин езугаар Эрзин район судунуң Нарын суурунун чурттакчызы кижини амы-тынынга четкен Эрес Нурзетти ниити чурумнуң эдип чазаар албан черинге херээн эрттирер кылдыр шииткелдин солаан.

Нарын суурунун чурттакчызы азыралында ийи урулуг 30 харлыг Нурзет 2005 чылдың сентябрь 28-те чаңгыс суур чуртуу Кенден-биле кады арагалаан. Олар аразында сөс былаажып, маргыжа берген. Кенден чанар дээш чоруптарга, Нурзет соондан сүрүп четкеш, херим иштинге ону каш удаа бижектээн, кижиниң кадыыңга айылдыг болганындан когараан кижини ол-ла черинге амы-тынындан чарылган.

Башкымны утпайн чор мен

Эге класстарга Шагаан-Арыг хоорайның 7 чыл школынага өөренип турган мен. Ынчан мени Света Оюн дээр турган. Авам хөөкүйнүң шыгжап чораан чуруктарының, эрги чагаа бижиктериниң аразыңа мени 1 класстан 3 класка чедир өөредип каан башкымның меңээ берген шаңнал бижин авам шыгжап берген болду.

Меңээ ол башкымны Петров башкы дээр чүве. Ооң адын-даа, адазының адын-даа билбес мен, шупту өөреникчилер ону анаа-ла Петров башкы дээр турган. Ам бодап олурарымга, башкым кончуг-даа топтуг, кижизиг, эртем-билигилги, ол үениң негелдези-биле алырга шыырак эртемниг, өөредип турган методиказы бедик, негелделиг болгаш башкылаар салым-чаянныг кижилерниң бирээзи турган. Өөреникчилерин кончуп, хорадал, алгырып-

кышкырып-даа турбас, дыка эки башкы чүве. Өөреникчи бир-ле чүвени билбейн баарга, ооң чанынга келгеш, таваар, таптыг чижектерни чугаалап тургаш айтып бээр. Кижини эки өөренип, эки харыылап, санны шын бодап, диктаныны бешке бижип каарга, кижини мактап, бажын суйбап турар башкы чүве. Ынчангаш мен башкымга хөлчөк ынак, дыка эки өөренирин кызар турган мен.

Бүгү чуртталгамда Петров башкымга мөгейип, меңээ эртемнерниң чадазын ажыткан, мени номчуп, кижини мактап, өөреткен баштайгы башкым деп санап чоруур мен. Чуртталганың аайы-биле 4 класстан эгелээш Кызыл хоорайның №2 школынага өөрөнгөш, Канск хоорайның библиотекарьлар техникумун дооскаш, Улан-Удэниң культура институтун бот-өөредилге-биле дооскаш, бүгү-ле күжүмнү, билимни Тываның

библиотекаларының сайзыралыңа берген мен. Республиканың карабагай кижилериниң тускай библиотеказының ажыдышыңыңа мээң биче-даа бол, үлүм база бар деп санап чоруур мен. Ол тускай библиотека ажыптынгандан бээр ам 20 чыл чедө берген. Караа багай инвалид кижилер чүгле Кызылда чурттап турарлар эвес, бүгү кожууннарда суйбал номчуур номнарны база кассетага бижиттинген чугаалап турар номнарны почта дамчыштыр чагыдып, номчуп турарлар.

Мен ам хүндүлүг дышта-нылгада мен. Ынчалза-даа ынак башкым дугайында чылыы-биле сактып, утпайн чор мен. Менден өске та чеже кижини ону сактып чоруур. «Эки ажыл элпеп читпес» деп чүве ол-дур.

Светлана ШИМИТ.
ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың күрүне херегелинге кывар-чаар материалдар, хөмүр-даш, оргтехника, чымчак эт-сеп, дериг-херекселдер бээринге болгаш өске-даа ажилдар кылырынга, ачы-дуза чедиреринге күрүне чагыглары кириер Тыва Республиканың Чазак комиссиязын болгаш Тыва Республиканың күрүне херегелинге аш-чем продуктулары болгаш эм-таң аймаа бээр чагыглар кириер Тыва Республиканың Чазак комиссиязын тургузар дугайында

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 9, №219

Күрүне херегелинге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер чагыглар кириеринге күрүне эрге-чагырга органнарының ажил-чорудулгазын сайзыраңгайжыдар, чагыглар кириерде коррупцияны болгаш өске-даа алдагдалдарны болдурбас, «Күрүне болгаш муниципалдыг херегелдерге барааннар бээринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза чедиреринге чагыглар кириер дугайында» 2005 чылдың июль 21-де № 94 Федералдыг хоойлуну болгаш «Күрүне болгаш муниципалдыг херегелдерге барааннар бээринге, ажилдар күүседиринге, ачы-дуза чедиреринге чагыглар кириер дугайында» 2005 чылдың июль 21-де № 94 Федералдыг хоойлуну «Боттандырының талазы-биле хемчеглер дугайында» ТР-ниң Чазаның доктаалын күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың күрүне херегелдеринге кывар-чаар материалдар, хөмүр-даш, оргтехника, чымчак эт-сеп, дериг-

херекселдер бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер чагыглар кириер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязын болгаш Тыва Республиканың күрүне херегелдеринге аш-чем продуктулары болгаш эм-таң аймаа бээр чагыглар кириер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязын тургузар болгаш оларның составын бадылаар.

2. Тыва Республиканың күрүне херегелдеринге кывар-чаар материалдар, хөмүр-даш, оргтехника, чымчак эт-сеп, дериг-херекселдер бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер чагыглар кириер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязы болгаш Тыва Республиканың күрүне херегелинге аш-чем продуктулары, эм-таң аймаа бээр чагыглар кириер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязы чагыглар кириерде конкурс комиссияларының азы аукцион комиссияларының бүрүн эргелерин боттандырып, конкурстар азы аукционнар эрттирер эргелиг болурун

доктаадыр.

3. Тыва Республиканың күрүне херегелинге кывар-чаар материалдар, хөмүр-даш, оргтехника, чымчак эт-сеп, дериг-херекселдер бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер чагыглар кириер Тыва Республиканың Чазак комиссиязының болгаш Тыва Республиканың күрүне херегелинге аш-чем продуктулары болгаш эм-таң аймаа бээр чагыглар кириер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязының ажил Чурумун бадылаар.

4. «Тыва Республиканың күрүне херегелдеринге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер чагыглар кириер конкурстар эрттирер чурум дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың март 16-да № 283 доктаалының 2-4 пункттарын болгаш «Тыва Республиканың күрүне херегелдеринге барааннар бээр, ажилдар күүседир, ачы-дуза чедирер чагыглар кириер конкурстар эрттирер талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязының составына өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың июль 5-те № 803 доктаалын күш чок болган деп санаар.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

6. Бо доктаалдың күсселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республикага биче хемчээлдиг суднолар-биле эжиндирип, суг объектилерин ажыглаар Дүрүмнү болгаш сугга кижилерниң амы-тынын камгалаар Дүрүмнү бадылаар дугайында

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 9, №231

Россия Федерациязының 1995 чылдың ноябрь 16-да №167 Суг кодекзинге болгаш «Бүрүн эргелери аңгыларын сайзыратканынга холбаштыр Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер кириер дугайында» 2005 чылдың декабрь 31-де №199 Федералдыг хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Биче хемчээлдиг суднолар-биле эжин-

дирип, суг объектилерин ажыглаарының Дүрүмнү;

сугга кижилерниң амы-тынын камгалаарының Дүрүмнү бадылаар.

2. Суг объектилеринге чоннун массалыг дыштанылга, туризм болгаш спорт черлерин тодарадырын Тыва Республикада муниципалдыг тургузуларның тус чер ботбашкарлыга органнарынга сүмөлээр.

3. «Тыва Республикага биче хемчээлдиг

эжиндиришкин херекселдери-биле эжиндирип, суг объектилерин ажыглаарының болгаш сугга кижилерниң амы-тынын камгалаарының Дүрүмнү бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2000 чылдың январь 25-те № 69 доктаалын күш чок болган деп санаар.

4. Бо доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күсселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилеринге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

2006 чылдың апрель-июнь айларда шериг албанынче 1979-1988 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны кыйгыртыр дугайында

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 9, №222

«Россия Федерациязының хамаатыларын шериг албанынче кыйгыртыр дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» Россия Федерациязының Чазаның 1999 чылдың июнь 1-де №587 доктаалын күүседир-биле база 2006 чылдың апрель-июнь айларда шериг албанынче 1979-1988 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны кыйгыртырын организастыг белеткээр болгаш эрттирер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2006 чылдың апрель-июнь айларда кыйгыртышыктан хостаткан азы хуу-саазын узаткан эргези чок, 1979-1988 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр.

2. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр үеде Тыва Республиканың кыйгыртышкын комиссиязын тургузар.

3. Дараазында чүүлдерни бадылаар:
- Тыва Республиканың кыйгыртышкын комиссиязының кол болгаш курлавыр составтарын;

- 2006 чылдың март 28-29 хуннеринде учет-кыйгыртышкын талазы-биле инструкция-методиктиг чыылдалар эрттирер программаны;

- айда алыр ортумак шалыңын хевээр арттырбышаан, республиканың чыылда пунктузунга ажилдаар, яамылардан үзүп бээр эргежок чугула санныг техниктиг ажилдакчыларның саналгазын;

- апрель-июнь айларда хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр үеде республиканың чыылда пунктузунга чорудар культура-массалыг хемчеглерниң планын;

- республиканың чыылда пунктузунун административтиг штавының түр штадын;

- стационар (амбулатор) медицина шинчилгези (эмнээшкини) эртер, шериг баар оолдарны чорудар медицина албан черлеринин даңзызын.

4. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр үеде кожууннарның, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның келдиришкин комиссияларының даргаларын томуйлаар.

5. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр республиканың чыылда пунктузу чогуңдан бо ажилды Кызыл хоорайның шериг комиссариатының кыйгыртышкын пунктузунун баазазында чорудар.

6. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр үеде Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы:

- шериг албанынче кыйгыртыр хамаа-

тыларны эргежок чугула эм-таң-биле, медицина дериг-херекселдери—көжүп чоруур рентген кабинеди-биле, медицина херечилээшкини кылыр дериг-херекселдер-биле хандыраар;

- Тыва Республиканың кожууннарнынга болгаш хоорайларынга хамаатыларны немей шинчиер болгаш эмнээр эргежок чугула санныг эмнелге черлерин, а ол ыш-каш республиканың эмнелге черлеринге Тыва Республиканың кыйгыртышкын комиссиязының шитпирин езугаар хамаатыларны контроль кылдыр шинчиер эмнелге черлерин тодарадыр;

- Тыва Республиканың шериг комиссариатының чыылда пунктузунга көжүп чоруур рентген тургузуун; эмчи-фтизиатрны болгаш рентген-лаборантын, ханда ВИЧ болгаш РВ тодарадыр лаборантын үзүп бээр.

7. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр үеде Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы:

- республиканың чыылда пунктузунче Кызыл хоорайның, кожууннарның шериг комиссариаттарының келдиришкин участоктарында хамаатыларны организастыг чорударын хандыраар сорулга-биле милиция нарядын үзүп бээр;

- хамаатыларны шериг чорудар үеде республиканың чыылда пунктузунга милицияның дежурныйлаашкынын дүн-хүн чок тургузар;

- шериг учедундан болгаш шериг албанынче кыйгыртышкын ойталаар хамаатыларга амгы күштүг хоойлужудулга езугаар доктааткан хемчеглерни алыр;

- кыйгыртканнарга дактилоскоптук бүрүткээшкинниң учет документтерин тургузар талазы-биле хемчеглерни доктааткан чурум-биле кылыр специалистерни үзүп бээр;

- шериг албанынче кыйгырткан хамаатыларны дактилоскоптук бүрүткээ саазыннарны дамчыдып бээрин чурумчудар.

8. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр үеде Тыва Республиканың Культура болгаш сагыш-сеткил сайзыралының яамызы:

- айда алыр ортумак шалыңын хевээр арттырбышаан, кыйгыртышкын кампаниязының үезинде республиканың чыылда пунктузунда агитпунктунун начальнигин томуйлаар;

- хамаатыларны шериг албанынче

кыйгыртыр үеде чыылда пунктузунга кижизидилге болгаш культура-массалыг ажилдар талазы-биле хемчеглер планын боттандырыныга дузаны кадар;

- 2006 чылдың март 28-29-та республиканың С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаалдыг төвүнүн көрүкчүлер болгаш биче залдарын учет-кыйгыртышкын талазы-биле чыылдаларны кожууннар, хоорайлар чагыргаларының даргаларының оралакчылары—кожууннарның, хоорайларның кыйгыртышкын комиссияларының даргалары-биле, шериг албаны эрттирери-биле келген хамаатыларга медицина херечилелдери чорудар эмчи-специалистер-биле кады эрттиреринге бээр;

- артистерин, бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеринин, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының, Чепсектиг Күштеринин хоочуннарының, интернационалист-дайынчыларның, шериг баар оолдарның ада-иелеринин көргүзүглерин организастаар.

9. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртыр үеде Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының яамызы:

- Тыва Республиканың Культура болгаш сагыш-сеткил сайзырал яамызы-биле, Тыва Республиканың шериг комиссариаты-биле, Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы-биле кады 2006 чылдың май айның ийиги чартында шериг кыйгыртканнарның хүнүн эрттиреринин план-сценарийин ажылдап кылыр;

- 2006 чылдың чазынында кыйгыртканнарның хүнүн эрттиреринге «Аныяктар политиказы» деп 206 чүүлде айткан херегинин күсели-биле 10000 рубльди үзүп бээр;

- кыйгыртыкчы хүнүндө шериг баар аныяк оолдары Арат шөлүндө байырлалды-биле үдээрин баш удур көөр.

10. Бо доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

11. Кыйгыртышкын кампаниязының үезинде хамаатыларны шериг албанынче кыйгырткан ажылды канчаар чоруткан дугайында айтырыгны Тыва Республиканың Чазак хуралына чугаалажып көөр.

12. «2005 чылдың октябрь-декабрь айларда шериг албанынче 1978-1987 чылда төрүттүнген хамаатыларны кыйгыртыр дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың сентябрь 29-та №855 доктаалын күш чок болган деп санаар.

13. Бо доктаалдың күсселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың шериг комиссары С.В.Тарулинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

аргыштырылганының айтырыглары

ЭПТИГ-ДАА БОЛЗА, АЙЫЫЛЫ УЛУГ

Республикада хууда улустуң автомашиналарының көвүдээни-биле катай орук шимчээшкининиң айыылы база тургустунуп турар. Хууда автомашиналарлыг чолаачылар хоорай, суурлар аразында пассажирлерни аргыштырып турар. Ол бир талазында, чонга эптиг болгаш дүрген. Ынчалза-даа айыылы база дыка улуг дээр болза, частырыг болбас боор. Чүге дизе, ол улус аргыштырып турар чолаачыларның холунда кандыг-даа сайгарлыкчы документ чок, документ чок болганда, харысалга база чок.

Чижээлээрге, 2005 чылдың декабрь 26-нын хүнүндө ВА3-2109 маркалыг автомашина-биле база ВА3-2109 маркалыг автомашина Кызыл кожуунун Элегес чоогунга үскүлешкенин түңнелинде 8 кижини янзы-бүрү кемдээшкинниг республика эмнелгезинче кирген болуп турар. Чолаачының бурузу-биле ол хөй кижини кемдээшкини алган болуп турар. База-ла суурлар аразында пассажирлер аргыштырып турган чолаачы болган. Чаа-Хөл кожуунун Чаа-Хөл суурже бар чыткан.

Орук шимчээшкининиң айыылы көвүдээрге, КАИ ажылы кошкак дээр болгай бис. Мен бодаарымга, чүгө КАИ эвес, а үндүрүг инспекциязы-биле транспорт инспекциязының база кошкак ажылы дээр болза чазыг чок. Хоорай, суурлар аразында пассажирлер аргыштырып турар чолаачыларның 80 хуузуңда кандыг-даа документ чок. Чижээлээрге, Шагаан-Арыг — Кызыл аразында бир кижиден чийк машинага олурган дээш 150 рубль ап турар-дыр, а аргышкан улусту бо кижини санап четпес. Ында дыка хөй акша долганып чоруп турар, а херек кырында кандыг-даа үндүрүг төлөвейн турар. Кайда хөй акша долганып чоруп турар болдур, ында айыыл-халап улуг.

«Мөңгүлек» аалчылар бажыңының даштында девискээрни та кымнар ээлеп алган чүве. Ол девискээрге автомашина-биле чоокшулаар болза, билдинмес кижилер келгеш үндүрүг төлээрин негээр. Ол девискээрден чолаачылар суурлар чоруур улусту чыып ап турар, улус чыып алганы дээш чолаачылар үндүрүг төлөп турар. Кымга төлөп турары база билдинмес. Мындыг чижектерни хамаарылгалыг органнар, таптыг сайгарып көөр болза, орук шимчээшкининиң айыылы чавырлыр чадавас деп бодаар мен.

А.ДАГБА-ЛАМА.

Чаа-Хөл суур.

ШЫНАРЛЫГ ХЛЕБ

Тожу кожуунун Ий суурунда «Колос» деп хлеб быжыраар пекарня ажылдап турар. Ол биче бүдүрүлгө суурнун чурттакчыларынга кончуг эки шынарлыг хлебти быжырып берип, садып-сайгарып келгенер. Ооң эргелекчизи Алимаа Тондума рыноктуң кончуг берге үезинде бодунуң күзели-биле пекарняны ажылдаткаш, продукцияны бүдүргөш, чонун хандырып чорууру өөрүнчүг.

Далгандан амдангыг, эки шынарлыг хлебти бүдүрүп үндүрүп турар быжырыкчыларга Эмма Соян, Айлаңмаа Надым хамааржыр. Олар чүгө суурнун чурттакчыларын эки шынарлыг хлеб-биле хандырып турар эвес, а артыкшылдыын Тора-Хем суурнун чурттакчыларыга база садып-сайгарып четтигип турар. Бир хлебтин деңзизи 600 грамм, а өртээ 12 рубль 50 көпеек. Чонга ачы-буянын чедирип, чонун эки шынарлыг хлеб-биле хандырып турар пекарняның ажил-ишчилеринге чүгө экини күзээр бис.

Михаил ОНДАР.

Тожу кожуун.

Дээди спортчу мастерлер школазының ажык чемпионатады доозулган

Эрткен дыштаныр хүннерде Кызыл хоорайда «Херел» спортзалга кижжи бажы кизирт болган. Чүге дизе, аңаа хостуг хүрешке эр болгаш херэеженнер аразында республиканың Дээди спортчу мастерлер школазының ажык чемпионатады болуп эрткен. Ону Россия Федерациязының алдарлыг тренери, «Төлептиг күш-ажылы дээш» деп медальдың база Тыва Республиканың медалының эдилекчизи Валерий Маадыр-оолович Оюнунун чырык адынга тураскаадып эрттирген. Бо чемпионатты май айның 19-21 хүннеринде Кызыл хоорайга эртер «Азияның төвү» Бүгү-россия маргылдаазыны шилилге кылдыр эрттирип турар болганда, ооң киржикчилери аңаа чүгле шаңналдыг черлерге кирер дээш кызып хүрешкеннер.

Ийи хүн эрттирген маргылдаага чүгле дээди спортчу школаның кижизиттирикчилери эвес, а республиканың олимпийжи курлавырлар училищезиниң, Тываның күрүне университетиниң, башкы колледжиниң болгаш кожуннарның спортчулары база киришкен, оларның нийти саны 150 кижжи ажып турган. Оларның аразында арга-дуржулгалыг, спортчу аттарлыг мөгелер хөй болган.

Бо маргылдааның түннелдерин бижир бетинде, Валерий Маадыр-оолович Оюн дугайында каш сөстөн кириетин. Ол республиканың билдингир тренерлериниң бирээзи чораан. Аңаа боду база хүрежип, черле ыңчаш ниитизи-биле шыырак спортчу деп санадып чораан Валерий Оюн тренер болуп ажылдап чорааш, республиканың ол-бо районнарындан он-он оолдарны ССРЭ-ниң спорт мастерлери кылдыр белеткээ. Хостуг хүрештин республикада шыырак тренерлери бо хүннерде бар-даа болза, Валерий Маадыр-ооловичиниң спортчу мастерлер белеткээр талазы-биле хуу улуг-хуузу эштери, өөреникчилери болгаш аарыкчылары эки билер болгаш үнелээр. Ооң эң сураглыг өөреникчилериниң бирээзинге эрткен чүс чылдың 80 чылдарында хостуг хүрешке делегейниң спортчу ареналарына ады динирип турган Александр Доржуну хамаарыштырар. Ол ыңчан Совет Эвилелиниң, а ыңчаарга делегейниң, 48 килограмм чедир эң шыырак мөгелериниң санынче кирип, янзы-бүрү делегей чергелиг маргылдааларга улуг ССРЭ-ниң адын удаа-дараа чедишкенин камгалап турган. Александр Доржу – делегей кубогунун ийи дакпыр эдилекчизи, делегейниң мөңгүн чемпиону, Европа чемпиону, Совет Эвилелиниң чемпиону, «ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери» деп дээди спортчу аттың кара чаңгыс тыва эдилекчизи, Улустарның найыралы орденниң эдилекчизи. Амгы үеде республиканың Дээди спортчу мастерлер школазының директору.

Маргылдааның бирги хүнү
Март 18. Ол хүн эр кижилер аразында 50, 55, 66, 84 килдин, а херэеженнер аразында 48, 63 килдин мөгелери хүрешкеннер.

Маргылдааның баштайгы салыглары эртенгиниң 10 шакта эгелей берген, а чогум байырлыг ажыдышыкыны дүштекиниң 13 шакта болган.

Маргылдааның кол судьязы, Россия Федерациязының Күш-культуразының болгаш спортунун тергини, спорт мастери Толбан Самдан тренер башкы Валерий Оюнунун чырык адынга тураскааткан ДСМШ-ниң ажык чемпионаты ажыттыганын чарлааш, баштайгы сөстү Тыва Республиканың хүреш федерациязының даргазы Шолбан Кара-оолга берген. Ол залда чыылганнарга хүреш байырлалы-биле байыр чедиргеш, мөгелерге чүгле хевис кырынга эвес, а амыдыралга база чедишкенин күзээ. Шолбан Валерьевич хүреш тыва кижиниң ханында синген болганда, моондаа сонгаар делгерезин деп йөрээген.

Дараазында сөстү Валерий Оюнунун өөнүн ишти Валентина Оюнга берген. Валентина Канчыыр-ооловна аныяк-өскен аразында спортчуларның саны хөй болурун, олар амыдыралдын элээр болгаш кадык-чаагай чоруун эш-өөрүнүн аразында агитастаарын болгаш маргылдааның киржикчилери мөгелерге хевис кырынга чедишкенин күзээ. Спорттун хоочуну Кызыл-оол Лайдып эжи Валерий Оюнуну, эрткен чүс чылдың 70-80 чылдарында хостуг хүрештин кайда-даа кончуг нептергей турганын болгаш ооң чедишкенин сактып чугаалаан. Спортчуларга чедишкенин күзээ.

Маргылдааның тугун Россияның чемпионнары болгаш шаңналдыг черлериниң эдилекчилери Тываның Ыдыктыг ыры залга чагыланып турда көдүрген. Ам бирги хүнүнүн салыгларының тиелекчилериниң аттарын адаайн:

Эр мөгелер аразында
50 килограмм чедир деңзиге
1-ги черни Алаш Ооржак (Олимпийжи курлавырлар училищези),
2-ги черни Владик Хомушку (Таңды кожуун),
3-ку черлери Донгак Омар (ОКУ) биле Шолбан Соян (Кызыл хоорай) алганнар.
55 кил чедир деңзиге
1-ги черни Омак Сүрүң (Ба-

рыын-Хемчик кожуун),
2-ги черни Адыгжы Монгуш (Мөңгүн-Тайга кожуун),
3-ку черлери Шолбан Кызыл-оол (Кызыл хоорай) биле Меңги Монгуш (Чадаана хоорай) элзэннер.

66 кил чедир деңзиге
1-ги черни Айдың Монгуш (Кызыл хоорай),
2-ги черни Вячеслав Түлүш (ТКУ),
3-ку черлери Сылдыс Куулар (Кызыл хоорай) биле Херел Дондувай (Улуг-Хем кожуун) алганнар.

84 кил чедир деңзиге
1-ги черни Начын Монгуш,
2-ги черни Саян Монгуш,
3-ку черлери Чойган Монгуш биле Сайдаш Монгуш элзэн.

Бо дерт оол чүгле шуптузу Монгуштар эвес, а Кызыл хоорайның база мөгелери болуп турар.

Херэеженнер аразында
48 кил чедир деңзиге
Кызыл хоорайдан Мира Балчырбай 1-ги черни алгаш, чемпионнаан.

2-ги черни Айлана Чалбаа (ОКУ) элзэн.
3-ку черлери Ольга Дадар-оол (Улуг-Хем кожуун) биле Шеңне Биче-оол олар үлешкеннер.

63 кил чедир деңзиге
1-ги черни Чейнеш Бүрбү (Тес-Хем кожуун),
2-ги черни Шеңне Ооржак (Кызыл кожуун),

3-ку черлери Кристина Сат (Кызыл кожуун) биле Чойгана Монгуш алганнар.

Маргылдааның бирги хүнүнде өзүп оран аныяк мөгелер боттарының килдеринге эки хүрешкенин маргылдааның шийтекчилери демдегелеп турган. Чижээлээрге, 50 килге чемпионнаан Алаш Ооржак чаа-ла 17 харлыг спортсмен болуп турар. Херэеженнер аразында Тес-Хемниң чемпион мөге кызы Чейнеш Бүрбү (63 кг) онзалап демдегелес арга чок, ол удурланыкчыларын үр-даа болбайн чииги-биле арыг октагылааш, тиелелгени чаалап алган.

Эң хөй 28 мөге 66 килге хүрешкен. Ыңчангаш Айдың Монгуштуң тиелелгези кымдан-даа артык үнелиг деп болур.

Маргылдааның ийги хүнү
Март 19. Ол хүн эр кижилер аразында 60, 74, 96-дан өрү килдин, а херэеженнер-аразында 55, 72 килдин мөгелери хүрешкеннер. Улуг-хүнде эрткен хүрештер чидиниң болгаш солунунун талазы-биле баштайгы хүнден дудаваан. Сөөлгү хүнде эр кижилер аразында 60 кил чедир деңзиге 1-ги черни Сайын-Белек Шогжап (ТКУ),

2-ги черни Эрес Оюн (Кызыл хоорай),
3-ку черлери Артыш Монгуш (Чадаана хоорай) биле Арсен Ховалыг (Кызыл кожуун) алганнар.

74 кил чедир деңзиге
1-ги черни Найыр Кунгаа (Кызыл хоорай),
2-ги черни Сайхээ Кызыл-оол (Кызыл хоорай),
3-ку черлери Арслан Шақтар (ТКУ) болгаш Адыгжы Кара-Сал (Чадаана хоорай) элзэннер.

96 килден өрү деңзиге
1-ги черни Сонам Соян (Кызыл хоорай),
2-ги черни Амир Ховалыг (Таңды кожуун),
3-ку черлери Херел Сагаан (Таңды кожуун) биле Омак Кара-Сал (Кызыл хоорай) үлешкеннер.

Херэеженнер аразында
55 кил чедир деңзиге
Ак-Довурак хоорайдан Сайзана Ооржак 1-ги черни алгаш, чемпионнаан.

2-ги черни Сылдысмаа Дун (ОКУ) элзэн.
3-ку черлери Чойгана Монгуш (ОКУ) биле Кара Оюн (Кызыл кожуун) олар үлешкеннер.

72 кил чедир деңзиге
1-ги черни Сайзана Куулар (Кызыл хоорай) элзэн,
2-ги черни Ольга Сандый (башкы колледжи) алган.

Маргылдааның чемпионнарына болгаш шаңналдыг черлерни алган мөгелерге хүндүлүг бижиктерни, хүреш дугайында номнарны болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

ДСМШ-ниң ажык чемпионатының тугун маргылдааның тиелекчилери бадырган.
Россия Федерациязының

алдарлыг тренери Валерий Оюнунун чырык адынга тураскааткан хостуг хүрешке эр болгаш херэеженнер аразында республиканың Дээди спортчу мастерлер школазының ажык чемпионаты доозулган. Ооң тиелекчилери болгаш шаңналдыг черлери алган мөгелери беш айда Кызылга эртер хостуг хүрешке Бүгү-россия маргылдаазына киржирин үстүнде айтыпкан мен.

Маргылдаа төнерге мөгелерин белеткелнге хамаарыштыр айтырыгы маргылдааның кол судьязы Толбан Самданга салган мен. Ол бо хүрешке киришкен мөгелериниң ниити белеткелиниң экизин чугаалады, ылаңгыя өзүп оран аныяк мөгелерни мактады. Чижек кылдыр 96-дан аар килдиг мөгелер аразында чемпионнаан Сонам Соянны демдегледди. Ол Кызыл хоорайның 9 дугаар школазының өөреникчизи.

Толбан Семенович бо маргылдаага чедишкенин киришкен оолдарны шилип алгаш, Сибирь федералдыг округтун даарта Новосибирск хоорайга ажытынар аныяктар аразында хостуг хүреш маргылдаазына Тываның адын камгалап хүрештирер.

ОЮННАР ДООСТУП ТУРАР

Туринге кышкы олимпиада доозулган соонда, ийи неделя эрткенде, паралимпийжи оюннар эгелзэн.

Инвалид спортчуларның бо оюннарында делегейниң 40 чурттарындан 1 муң 300 атлет, оларның ассистентилери болгаш техниктери киржип турар. Март 9-та эгелзэн оюннар 19-та хагылар.

Делегейниң бо улуг спортчу маргылдаалары беш хевирге – дагдан хаактыг бадарынга, биатлонга, хаакка маңнаарынга, хоккейге болгаш керлингге эрткен.

Сөөлгү медээлер-биле алырга, бо паралимпийжи оюннарда Россияның чыынды командазы ниитизи-биле 24 медальды алгаш (10 алдын, 9 мөңгүн болгаш 5 хүлер), команда талазы-биле бирги черни элзэн.

«АК ТЕРГЕНИ» КЫЗЫЛ КОЖУУН ЧААЛАП АЛГАН

Март 16-18 хүннеринде Каа-Хем суурнун Авырга аттыг элээди уругларның спорт школазына республиканың 14 хардан биче назылыг школачыларының аразында команда айы-биле «Ак терге» шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен.

Аңаа ниитизи-биле Кызыл, Ак-Довурак болгаш Чадаана хоорайлардан, Кызыл кожуундан ийи команда, Чөөн-Хемчиктен, Чеди-Хөлден, Бай-Тайгадан, Мөңгүн-Тайгадан, Сүт-Хөлден, Тес-Хемден, Өвүрдэн командалар киришкен. Команда бүрүзү 3 оол болгаш 1 кыс шыдыраачыдан тургустунган.

Маргылдааның кол судьязы, Кызыл кожуунун Авырга аттыг ЭУСШ-ниң тренер-башкызы, Россияның спорт мастеринге кандидат Михаил Кол республиканың школачыларының аразында шыырак ойнакчыларлыг Тожу биле Улуг-Хем кожууннарның командалары бо маргылдаага киришпээнин хомудал-биле демдегледди. Ыңчалза-даа ол чорук маргылдаа чидиг демиселге эртеринге шаптык болбаан.

Үш хүн уламчылаан солун салыгларның түннелинде, бирги черни Кызыл кожуунун өөреникчилериниң 1 дугаар командазы чаалап алгаш, республиканың «Ак терге» шыдыраа маргылдаазының кубогун, алдын медальдарын, дипломнарын болгаш акша шаңналдарын чаалап алган. Тиелекчи команданың ойнакчыларының аттары бо: Каң-Булат Ооржак, Овадай Хомушку (кайызы-даа Черби школазындан), Кежиктиг Ондар (Көк-Тей школазы) болгаш Евгения Кол (Каа-Хем суур). Ийги черни Чөөн-Хемчик кожуунун, үшкү черни Кызыл хоорайның болгаш дерткү черни Өвүр кожуунун командалары алган. Оларга база медальдарны, хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Уруглар аразында «Ак терге» шыдыраа маргылдаазының тиелекчи командазы Красноярск хоорайга Сибирь федералдыг округтун школачыларының аразында апрель айда эртер «Ак терге» девискээр маргылдаазына республиканың адын камгалап киржир.

Арынны Юрий КӨК-ООЛ, Василий БАЛЧИЙ-ООЛ белеткээнер.

"ШЫН" — номчукчуларында

Бии-Хемде чагыдылга

Чагыдылга талазы-биле алырга, бир кезек чылдарда ук кожуунун көргүзүглерин чоорту бедип, харын-даа чамдык суурлар «Шын» солунун чагыдылга талазы-биле чарлап турганы республика чергелиг конкурстарына тиелеп, шаңналдыг черлерин ээлеп турган. Эң ылаңгыяда Сесерлиг, Хадың суурларның чагыкчылары болгаш бижикчилери бот-идепкейин салбайн турган болза, бо чылда ол суурларда чагыдылга шуут баткан. Март 16-ның байдалы-биле алыр болза, кожуун ниитизи-биле «Шын» солунга 79 чагыдылгалыг. Аңаа апрель айның чагыдылгалары-биле суму бүрүзүндөн 3-10 сан немежип турары өөрүнчүг.

Чагыдылга батканынга хамаарыштыр почта харылзаанын ажилдакчыларының болгаш чоннун тайылбыры аңгы-аңгы болган. А эң кол чылдаган — ооң чедирелгезиниң баксыраанында. Бо айтырыгга хамаарыштыр чоокта чаа солунун редакциязынга Хадың суурнун пенсионерлеринден хоочуннар оларның чагыдып ап чаңыкканы болгаш неделя санында 3 катап номчуп турганы «Шын» солуну чаа чылдан эгелээш шуут келбестээнин хомуудап бижээн. Солун боду бо үениң дургузунда үзүктелишкин чокка үнүп турган кадында ол Хадың суурда чагыдыкчыларынга четпейн турганын Хадың сумузуңуң почта харылзаанын эргелекчизи В.В. Дагба база суурнун Михаил Оолчуквич Бичии-Уруг баштаан хоочуннары бадыткап чугаалап турдулар. 2006 чылда сумуда 21 өреге «Шын» солуну чагыткан турбуже, оларга ооң орнунга республикада үнүп турар шуут өске-бир солуннары чедирип турганы илерээн.

Бо байдал солуну — чагыдып алган улуска эпчок байдалдарны тургускан. Ынчангаш аңаа хамаа-

рыштыр айтырыгны Бии-Хем кожуунун почта харылзаа салбырынга (эргелекчизи О.Н. Баян) тургусканывыстың түңнелинде билдингени болза, ол байдал кожуунун чагыдылга килдизиниң специализиниң частырындан үнген болган. Ынчалзажок ол частырыгны 3 ай дургузунда эдип албайн, амдыгаа чедир ооң уламчылап турары шуут элдеп. Ынчангаш солунун редакциязы федералдыг почта харылзаанын Тыва Республикада эргелениче хадыңчыларның чагыткан солуннарының чедирелгезиниң талазы-биле хыналданы чорудуп, тайылбыр бээрин дилээн негелде бижикти чорудар ужурга таварышкан.

Суурнун хөй-нити черлеринге чагыдылга талазы-биле ужура-

гаалап турганнар. «Черле ынчаш, «сарыг» дижиригис солуннар «чүгле улус бактаарынга өйлежип, чоннун сузун базып турар-дыр ийин» — деп, олар хууда бодалдарын илередир болдулар. Бөгүннүң чугула айтырыгларынга хамаарыштыр көөр болза, чижек кылдыр алырга, көдээ амыдыралды, көдээ ажил-агыйны сайзырадып хөгжүдеринче угланган национал төлевилел дугайында Көдээ ажил-агый яамызының специалистеринден «Шын» солун дамчыштыр чонга билдингир кылдыр бөдүүн дылга тайылбырлардан бээрин, бо талазы-биле Россияның көдээ ажил-агый банкызындан республикада чеже кижичээли акшалар алганын солунга чырыдып, сонуургадырын дилээннер.

жылгалар үезинде чурттакчы чон боттарының талазындан саналоналдарын берип, сонуургаан айтырыглары база салып турган. Ол ышкаш чамдык солуннарга чагаа үндүрерде чүгле сумунун чурттакчыларының адын тудуп, меге ат салып, ооң-биле кады «Шын» солуну аңаа кириштирген херээ чүү боор дижи, элдепсинип чу-

Чурттакчы чоннун болгаш номчукчуларның чагыын езугаар тайылбырларны бээрин чогуур яамылар, албан черлеринден дилээн бис.

Чойганмаа САТ.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУН
тырттырган чуруктары.

Эр хей, ам-гаа гет-ле, гет!

Өшкү — онзагай малдың бирээзи. Кезээде кадыр хаядаш кыры кырлап, кижичетпес черниң эм ойттары чип чоруур болгаш ооң эгди эмзиг, сүдү онзагай болур. Ооң-биле чергелештир кижиниң азыралында кончуг өөренишчел. Ол кижичолундан чүңү-даа чииринге туралыг. Бо чурукта Меңги Көшкет чылдың ийистээр өшкүзүн конфета-биле чемгерип өөредип каан. Кижичоо кажаяга кылаштап кээрге, өшкүзү боду-ла кажаяны ажыр бажын сунуп кээр. Ынчангаш Меңги кажаяге куруг черле кылаштавас, конфета чок-даа болза, хлебти тудуп алган бар чыдар.
В. Балчий-оолдун тырттырган чуруу.

Байырланга талазы-биле

Кызылда муниципалдыг божудулга бажыңы тургустунганындан бээр 50 чыл бооп турар.

Ол юбилейни демдеглээн байырлал Улусчу чогаадылга бажыңыга 2006 чылдың март 31-де 10 шакта болур. №1 божудулга бажыңыга төрүттүнген болгаш ону сеткилинге чок бодап, хүлээп көрүп чоруур кижилерни байырла-лывысче чалавышаан, юбилейниң байырлалын таварыштыр эмнелгеге дуза кадарын дилеп тур бис.

Харылзажыр телефоннар:
3-51-25; 3-52-14; 8-906-997-96-90.

Тувинский филиал ОАО АКБ «Росбанк»
Клиент: Кузьмин Дмитрий Анатольевич
№ счета (13 зн) 7704-442158-002
(20 зн) 40817-810-0-7704-0015969
ИНН 7730060164
БИК 049304739
КПП 170102001
Корр.сч. 30101810700000000739
Республика Тыва г.Кызыл
ул:Тувинских Добровольцев,10
тел:(39422) 1-22-55.

Кызыл хоорайның,
Каа-Хем суурнун болгаш Сукпактын
абонентилериниң кичээнге

Телефон харылзаанын ачы-дузанын чедирип турарының талазы-биле керээлерни чаартып, катап эде долдурарының үезин пятницада 17.00 шакка, а субботада—09.00 шактан 17.00 шакка чедир узаткан дээрзин «Тывасвязьинформ» ААН дыңнадып тур.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Республикага эрткен неделяда (март 15-тен 19-ка чедир) 62 кем-херек үүлгедии бүрүткеттинген, оларның 29-у «изии-биле» истеп тодараттынган (Кызылга болган 27 кем-херек үүлгедииниң 10-у ажытынган). Аар кем-херектерден 4 өлүрүшкүн, кадыкка кара өжегээр хора чедирген 11 таварылга, 1 күштээшкин, 1 үптээшкин, 6 дээрбечи чорук, 21 оор чорук, 6 орук озал-ондаа база наркотиктиг бүдүмел хавырган 10 херек бүрүткеттинген.

Март 15-те Ак-Довурак хоорайның милициязынга Постоянный суурнун чурттакчызы бажыңындан 27 муң рублин оорлатканын дыңнаткан. Акшаны март 6-да кады арагалааны Марина дээр херээжен оорлаанынга ол каразы турарын айтыкан. Чүге дизе ол эки билбези херээженниң дараазында хүн «изи безин» артпайн барган, а каражадан кижичоо акшазын неделя эрткен соонда чоктап каапкан. Ынчангаш эки билбези кижини бажыңче чалаарда, оваарымчалыг болуру артык эвезин утпаза чогуур.

Март 16-да Кызылдың Кечилоол, Московская кудумчуларының белдинге бир херээжен кижиниң акшалыг болгаш соттуг телефон суп каан сумказын билдинмес кижичоо ажы-биле хунаап алгаш барган. Каражадан кижичоо даа үе чидирбейн дораан хоорайның милиция черинге барып, үптөкчиниң ылгавыр демдектерин, кайы уңже чорутканындан эгелээш айтып, демдеглеткен. Ол-ла дораан оперативтиг истелге ажилдарын чорутканының түңнелинде, кем-херек үүлгедикчизи туттурган. Кеземче херээжен оттурган. Шак-ла ындыг кем-херек үүлгедии март 17-де Тыва эки-

турачылар кудумчузунда «Аржаан» садыг төвүнге болган. Кем-херек үүлгедикчилерин Кызыл хоорайның Иштики херектер эргелелиниң патруль-пост албанының ажилдакчылары «изии-биле» туткан.

Март 17-де «Ак» эрттирилге постузуңга КамАЗ автомашинага хыналда үезинде кандыг-даа чогуур документ чок 345 литр спирт холумактыг суук бүдүмелди хавырган.

Март 18-те республика эмнелгезинге чидиг бистиг чүүл-биле балыглаткан такси чолаачызы кирген. Ооң тайылбырындан алырга, №45 садыг чанындан ооң машиназынга олурупкан 2 пассажир хемниң оң талазынга чедирерин дилээн. Олар чедер черинге келгеш, хөлезинин төлээринден ойталап, чолаачыже бижектиг халдашканын кылган.

Март 19-та Тожу кожуун эмнелгезинге Тоора-Хем школазының чидиг бистиг чүүл-биле балыглаткан ийи 8-ки классчыларын эккелген. Баш удур истелгеден билдингени болза, олар кады арага ишкеш, маргышканының түңнелинде бижектешкен.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Аргур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистери — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9704. Чагы 28.

АГАР САНЬЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилдин дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ның Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшейн барып болур. Айыгыгын саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш авторлар боттары харылаар.

ШЫН

e-mail:shyn@tuva.ru

Индекс 667000.

Кызыл хоорай,

Красноармейская, 100.